

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ARAP BAHARI VE LİBYA

Yüksek Lisans Tezi

Hafed Elfallah

Ankara-2021

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ARAP BAHARI VE LİBYA

Yüksek Lisans Tezi

Hafed Elfallah

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Halil Ülker

Ankara-2021

KABUL VE ONAY

Hafed Elfallah tarafından hazırlanan ‘‘Arap Baharı ve Libya’’ başlıklı bu çalışma, 21.01.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi ve Siyaset Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İsmail BİRCAN (Başkan)

Prof. Dr. Halil İbrahim ÜLKER (Danışman)

Prof. Dr. Besime Pınar ÖZDEMİR (Üye)

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOğLU

ETİK BEYAN

Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesi' ne uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasını;

- Akademik ve etik kurallar çerçevesinde hazırladığımı,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

21.01.2021

Hafed Elfallah

ÖZ

ELFALLAH, Hafed. Arap Baharı ve Libya, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.

Arap dünyasında yaşanan baskıcı ve diktatör yönetimler karşısında halkın baskıcı yönetime karşı tepkisi sonucu meydana gelen Arap Baharı, demokratikleşme dalgası olarak tanımlanabilir. Arap Baharı ilk kez Tunus'ta Muhammed Bouzazi'nin kendini yakmasıyla vuku bulmuştur. Arap dünyasında yaşanan işsizlik sendromu, enflasyon, siyasette başlayan yozlaşmalar akabinde ifade özgürlüğünün olmayışı ve kötü yaşam koşulları eylemlerin ve protestoların yayılmasında etkili olmuştur. Bazı Arap ülkelerinde (Bahreyn, Suriye, Yemen, İsrail, Cezayir, Irak, İran, Fas) büyük çaplı protestolar meydana gelirken bazılarında ise (Kuveyt, Lübnan, Moritanya, Suudi Arabistan, Batı Sahra) küçük çaplı protestolar yapılmıştır. 18 Aralık 2010'da başlayan bu halk direnişi özellikle Tunus ve Mısır'da ihtilalle sonuçlanırken Libya'da Kaddafi rejimini deviren bir iç savaş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zaman diliminde Libya'da Kaddafi yönetiminin çok sayıda masum sivili katletmesi sonucu uluslararası kamuoyu harekete geçmiştir.

Demokrasiyi hiç yaşayamamış ve 42 yıllık Kaddafi yönetimine son vermek isteyen halk, Arap Baharı olarak bilinen halk hareketiyle rejimi yıkmayı başarmıştır. Demokrasi adına atılan bu adımlar tüm dünyada ve uluslararası arenada büyük destek görmüştür. Bu çalışma, kavramsal çerçeveye birlikte Libya'nın demokratikleşme sürecini ve karşılaşılan sorunları gün ışığına çıkarmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Libya, Demokratikleşme, Terörizm

ABSTRACT

ELFALLAH, Hafed. Arab Spring and Libya, Master's Thesis, Ankara, 2021.

Emerging as a result of the people's reaction towards the pressure authority against the oppressive and dictatorial governments experienced in the Arab world, the Arab Spring can be defined as a wave of democratization. The Arab Spring occurred for the first time in Tunisia when Mohammed Bouzazi burned himself. Unemployment syndrome experienced in the Arab world, inflation, the lack of freedom of expression and poor living conditions caused due to the corruption in the politics area became effective in the spread of actions and protests. While large-scale protests took place in some Arab countries (Bahrain, Syria, Yemen, Israel, Algeria, Iraq, Iran, Morocco), small-scale protests have been held in some countries (Kuwait, Lebanon, Mauritania, Saudi Arabia, Western Sahara). While this resistance of peoples, which started on December 18, 2010, resulted in a revolution, especially in Tunisia and Egypt, it appears as a civil war in Libya that overthrew the Gaddafi regime. In this period of time, the international public took action as a result of massacring of many innocent civilians by the Qaddafi administration in Libya.

The people, who could not live democracy at all until that day and wanted to put an end to the 42-year-old Gaddafi rule, managed to overthrow the regime with the people movement known as the Arab Spring. These steps taken in the name of democracy have received great support all over the world and in the international arena. This study aims to bring to light the democratization process of Libya and the problems encountered in Libya together with the conceptual framework.

Keywords: Arab Spring, Libya, Democratization, Terrorism

TEŐEKKÖR

Tez alıŐma sűresi boyunca destek veren deęerli tez danıŐmanın Prof. Dr. Halil İbrahim ŬLKER' e teŐekkűrű borç bilirim. Ayrıca yűksek lisans dűnemim boyunca uzakta olmasına raęmen her koŐulda yanımda olan biricik anneme minnettarım.

Bu çalıŐmanın, yapılacak diğer çalıŐmalara űrnek olmasını dileğiyle...

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
TABLOLAR DİZİNİ.....	viii
HARİTALAR DİZİNİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP BAHARININ ORTAYA ÇIKIŞI VE NEDENLERİ

1.1. Tarihsel Nedenler.....	5
1.2. Sosyal Nedenler.....	6
1.3. Ekonomik Nedenler.....	6
1.4. Siyasi Nedenler.....	6
1.5. Arap Baharı Ülkeleri.....	7
1.5.1. Tunus ve Zeynel Abidin Bin Ali yönetimi.....	7
1.5.2. Mısır ve Hüsnü Mübarek yönetimi.....	8
1.5.3. Yemen ve Ali Abdullah Saleh yönetimi.....	9
1.5.4. Suriye ve Esad yönetimi.....	10
1.5.5. Bahreyn ve Sünni yönetim.....	11
1.5.6. Libya ve Kaddafi yönetimi.....	12
1.6. Arap Baharı Süreci.....	13
1.6.1. Başlangıç: Tunus.....	13
1.6.2. Devam: Mısır.....	13
1.6.3. Diğerlerine göre daha zayıf isyanlar: Cezayir ve Fas.....	14

1.6.4. Beklenmeyen isyanlar: Arap Yarımadası	15
1.6.5. Bitmeyen savaş: Suriye.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP BAHARININ LİBYA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.1. Libya Hakkında Temel Bilgiler.....	19
2.1.1. Coğrafi durum.....	19
2.1.2. Siyasi durum	20
2.1.3. Sosyal durum	21
2.1.4. Ekonomik durum	22
2.2. Libya Tarihi	24
2.2.1. Libya'nın antik tarihi	25
2.2.2. Arap fetihleri ve İslam'ın yayılışı.....	26
2.2.3. Osmanlı Devleti döneminde Libya	26
2.2.4. İtalya döneminde Libya	27
2.2.5. İtalya'nın Libya kolonisi.....	28
2.2.6. Libya'da direniş ve bağımsızlık.....	29
2.2.7. Bağımsızlık sonrası Libya	30
2.2.8. Dış politika ve terörizm	31
2.3. Kaddafi Dönemi Yaşanan Gelişmeler	34
2.3.1. 1969-1973 Askeri darbe dönemi	34
2.3.2. Politik kültüre etkisi açısından Kaddafi Dönemi ve önemli kilometre taşları (1973-1986)	36
2.4. Kaddafi Dönemi Dış Politika	39
2.4.1. Libya-ABD ilişkileri.....	41
2.4.2. Lockerbie faciası.....	42
2.4.3. Uluslararasılaşma dönemi.....	45

2.5. Arap Baharı Rüzgârının Libya'yı Etkilemesi.....	46
2.5.1. Libya'daki Arap Baharına Tunus ve Mısır'daki ayaklanmaların etkisi	46
2.5.2. Libya'da protestoların başlaması ve Kaddafi'nin tutumu	47
2.5.3. Kaddafi'nin oğlu Şeyhülislam, rejimin reformist yüzü	48
2.6. BM Kararları, ABD ve Avrupa'nın Tutumu.....	49
2.6.1. ABD'nin Kaddafi'ye tutumu	49
2.6.2. Avrupa Birliği'nin Kaddafi'ye tutumu	49
2.6.3. BM'nin Libya konusundaki girişimleri	50
2.7. NATO'nun Libya'ya Müdahale Gerekçeleri.....	51
2.8. Kaddafi Rejimini Devirmek ve Libya'nın Kendi Yönetimini Tesisine Destek İçin Uluslararası Girişimler	53
2.8.1. Paris zirvesi.....	53
2.8.2. Londra Konferansı ve alınan kararlar	54
2.8.3. Libya temas grubu toplantıları.....	55
2.8.4. BM Güvenlik Konseyi'nin 16 Eylül 2011'de aldığı 2009 sayılı karar.....	56
2.9. Kaddafi'nin Ölümü ve Kaddafi Sonrası Libya	56
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
SONUÇ VE ÖNERİLER	
3.1. Sonuç.....	61
3.2. Öneriler	63
KAYNAKÇA	65
TURNİTİN RAPORU.....	73
ÖZGEÇMİŞ.....	77

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltma	Açıklama
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ACF	: Arap Cumhuriyetleri Federasyonu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CIA	: Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GUK	: Genel Ulusal Kongre
IMF	: International Money Fond (Uluslararası Para Fonu)
MI6	: Military Intelligence Section 6 (Askeri İstihbarat Bölüm 6)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı)
PKK	: Partiya Karkeren Kurdistane (Kürdistan İşçi Partisi)
UGK	: Ulusal Geçiş Konseyi

TABLolar DİZİNİ

Tablo 2.1. Libya'nın Ülkelere Göre Petrol İhracatı	22
Tablo 2.2. 2017 Yılında İhracat Yapılan Ülkeler ve Yüzdilik Oranları	23
Tablo 2.3. 2017 Yılında İthalat Yapılan Ülkeler ve Yüzdilik Oranları	23
Tablo 2.4. 2017 Yılı GSYH'nin Sektörel Dağılımı.....	24
Tablo 2.5. İş Gücünün Sektörel Dağılımı.....	24

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 2.1. Libya Genel Haritası	20
Harita 2.2. NATO Harekât Alanı ve Uçuşa Yasak Harekât Alanı	52

GİRİŞ

Demokrasi olgusu her ülke için çok değerli ve evrensel bir kavramdır. Hemen hemen bütün yönetim şekilleri demokrasi arayışı iddiası taşımaktadır. Ülkelerin yönetimlerini meşrulaştıran en önemli olgu demokrasidir. Demokratik bir ülke olmak ise birtakım sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Orta Doğu ülkeleri ele alındığında demokratik ülke özelliklerinden bahsetmek çok mümkün değildir. Bu duruma kanıt olarak birçok halk hareketlerini göstermek mümkündür. Bunlardan biri de Arap Baharıdır. Bu halk hareketinin temelinde fırsat eşitliği, adalet, demokrasi, insan hakları gibi önemli konuların eksikliği yatmaktadır. Demokratik bir yönetimin aksine iç ve dış sorunların birbirini beslediği baskıcı rejimlerin egemen olduğu bir yönetim şekli benimsenmiştir.

Tunus'ta başlayarak birçok Arap ülkesini etkisi altına alan halk isyanları Libya'da uluslararası bir mücadeleye dönüşmüştür. 42 sene boyunca iktidardaki yerini korumayı başaran Kaddafi rejimine başkaldıran muhalifler 15 Şubat 2011'de Bingazi'de sokaklara dökülerek protestolara başlamışlardır. Akabinde Kaddafi muhaliflerine karşılık Kaddafi yanlısı göstericiler de sokaklara çıkarak gösteriler düzenlemişlerdir. Libya ile Suriye'yi domino etkisinin ikinci dalgası olarak nitelendirmek yerinde olacaktır. Tunus ve Mısır'da her ne kadar sert çatışmalar yaşansa da Libya ve Suriye gibi iç savaş haline dönüşmemiştir. Kaddafi rejimi ile muhalifleri arasında çıkan çatışmada Kaddafi yandaşlarının silahlı güç kullanarak protestoları bastırmaları ülkenin iki farklı kanada ayrılmasına sebebiyet vermiştir. Kaddafi hükümeti, Libya Arap Sosyalist Halk Cumhuriyeti olarak temsil edilirken Kaddafi muhalifleri Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) olarak temsil edilmiştir.

Muammer Kaddafi'nin iç savaşa dönüşen bu süreçte inatçı tutumundan kaynaklı ciddi uzlaşmazlıklar meydana gelirken gerek Libya'da gerekse uluslararası arenada oldukça yalnız kalmıştır. Muhaliflere karşı silahlı kuvvetleri hem deniz hem kara hem hava yolu üzerinden orantısız bir şekilde kullanılmasıyla birlikte kendi halkını birbirine kırdırma politikası uygulamıştır. Bu durum karşısında NATO, BM ve diğer ülkeler bu duruma tepki göstermiş ve uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini hedeflemişlerdir.

Bu çalışmada, Arap Baharı öncesinde Libya'nın tarihsel süreci ve mevcut durum karşısında yaşanan sorunlar ele alınmıştır. Libya ile ilgili konular geniş bir perspektifte anlatıldıktan sonra Libya'da rol oynayan dış dinamikler konu olarak incelenmiştir. Bu çalışmanın temelinde Libya'da etkinliğini korumaya çalışan ABD, İngiltere ve Fransa'nın BM ve NATO'yu bir enstrüman olarak kullanıp "koruma yükümlülüğü" adı altında Libya'nın ülke içi meselelerini uluslararası ortama taşıyarak nasıl müdahale ettiklerini ortaya çıkarmak yatmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, Libya'nın tarih boyunca yaşamış olduğu sıkıntılı süreçleri ve bu süreçler neticesinde ortaya çıkan yapısal ve işlevsel döngüyü ortaya koymaktır. Jeopolitik olarak ele alındığında Libya Kuzey Afrika'da geçiş bölgesinde yer aldığı için önemli bir konuma sahiptir. Hem etnik yapısı itibarıyla hem de jeopolitik yapısıyla her zaman dünyanın gündeminde yerini korumuştur.

Yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle de ön plana çıkan ve küresel güçlerin dikkatini çeken Libya kısa sürede birçok ülkeyi etkileyecek bir dönem yaşamıştır. Uzun yıllar birtakım güçlerin sömürsüne maruz kalan Libya 20. Yüzyılın ortalarında bağımsızlığını kazanmıştır ancak demokratik bir yapı oturtulmadan Kaddafi yönetimiyle tanışmıştır. Kaddafi 42 yıl boyunca yönetimi elinde tutmuş ve siyasi istikrarını özgün devlet anlayışı ile kurmaya çalışmıştır. Arap Baharı ile birlikte Kaddafi rejiminin sağlam temeller üzerine inşa edilmediği ortaya çıkmıştır. Nitekim 2010 yılının Aralık ayında başlayan ve kâbusa dönüşen Arap Baharı, birçok Arap ülkesini etkisi altına alırken ilk etkilediği ülkeler arasında Libya da yer almıştır. Kaddafi rejiminin yıkılmasına sebep olmakla birlikte iç savaş ve istikrarsızlık süreci ülkeyi ciddi anlamda zorlamıştır. Günümüzde ise yeni bir devlet ve istikrar arayışına girmiştir. Tüm bu yaşanan olay örgüsü bu çalışmada ele alınacaktır.

Araştırma Soruları

Soru 1: Kaddafi yönetimi sonrası Libya’da çatışmaların şiddetlenmesindeki en önemli faktör Kaddafi dönemi oluşturulan zayıf devlet yapısının etkisinin halen devam ediyor olması mıdır?

Soru 2: Kaddafi’nin kabileler üzerinde uyguladığı böl yönet sisteminin günümüz Libya’ında etkilerinin devam etmesi şiddet ve ekonomik eşitsizlik ortamını etkilemiş midir?

Soru 3: Libya Küreselleşme sürecinden nasıl etkilenmiştir?

Araştırmanın Yöntemi ve Bilgi Derleme Araçları

Bu çalışmada çıkarımlar yapabilmek adına araştırma yöntemi olarak literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Libya’da yaşanan Arap Baharının gelişim süreci ve sonrasında yaşanan gelişmeleri doğru şekilde aktarabilmek için kitaplar, dergiler, gazeteler ve teknolojiden faydalanılmıştır. Kaddafi döneminin dinamiklerini derlemek ve belli bir ölçüde açıklamak için tarihsel yorumlama ve betimleme metotları kullanılmıştır.

Araştırmanın Sunuş Sırası

Bu araştırmanın içeriğini özetlemek gerekirse birinci bölümde Libya’nın coğrafi, siyasi, sosyal ve ekonomik durumundan bahsedildikten sonra Libya’nın yakın tarihi ve Kaddafi’nin politik kültüre etkisi açısından önemli yapı taşlarından bahsedilmiştir. Özellikle Yeşil Kitap ve Zawara Beyanı gibi önemli yapı taşları ele alınmıştır. Libya’nın antik tarihi Arap fetihlerinden Kaddafi dönemine kadar geçen süre tarihsel yorumlama ve betimleme metoduyla aktarılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, Arap Baharının ortaya çıkışıyla birlikte hangi ülkeleri etkisi altına aldığına kısaca değinilmiş akabinde Libya’da iç savaşa dönüşen bu süreç genel hatlarıyla aktarılmıştır. Kaddafi yönetiminin doğurduğu siyasi sorunlar neticesinde halkın ayaklanmasında önemli rolü olan Arap Baharının dinamikleri tarihsel analiz yöntemi

ile açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise Arap Baharıyla yeni bir sürece giren Libya'dan faydalanmak isteyen Avrupa ülkelerinin izlemiş oldukları yollara değinilmiştir. Avrupa Birliği'nin NATO'nun Libya'ya karşı tavırları, müdahale gerekçeleri, uluslararası girişimler detaylarıyla aktarılmaya çalışılmıştır. Son bölüm ise sonuç ve öneriler kısmından oluşmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP BAHARININ ORTAYA ÇIKIŞI VE NEDENLERİ

Dünyanın en meşhur işportacılarından Muhammad Bouzazi'nin 18 Aralık 2010'da Tunus'un bir kasabası olan Sidi Bouzid'te belediye binası önünde kendini ateşe vermesiyle Arap dünyasını sarsacak büyük bir olay yaşanmıştır.%30 işsizlik oranına sahip olan Tunus'ta yaşayan Bouzazi'nin mallarına el konulmuş ve şikâyet etmek için sabahın erken saatlerinde belediyeye gitmiştir. Burada aşağılanmaya maruz kalan Bouzazi'nin kendini ateşe vermesinin ardından Tunus'un başkentine kadar ulaşan protestoların fitili ateşlenmiştir. İşsizlik, kötü yaşam koşulları, yolsuzluklar ve birçok bunun gibi sorunlar ele alındı ve protestolar ciddi anlamda ivme kazanmıştır. Ülkeyi çok uzun yıllardır yöneten Zeynel Abidin Bin Ali her ne kadar protestocuları pasifize etmeye çalışsa da 14 Ocak 2011'de görevi bırakmak zorunda kalmış ve ülkeyi terk etmiştir (Çetinkaya,2014,s.63).

Arap Uyanışı olarak bilinen Arap Baharı, başladığı günden bu yana Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de siyasi rejimleri ve yöneticileri iktidardan uzaklaştırmıştır. Diğer Arap ülkelerinde ise protestolar ve sivil ayaklanmalar meydana gelmiştir. (Senir,2019,s.34). Bu yaşanan devrimin ya da uyanışın bedelini Libya, Mısır, Tunus ve Yemen ağır bir şekilde ödemiştir. Libya'da Muammer Kaddafi'nin 2011 yılında katledilmesiyle sonuçlanmıştır.

1.1. Tarihsel Nedenler

Ortadoğu'nun yüzyıllardır süregelen güçlü bir yapısı vardı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun zaman içerisinde yok oluşu ve akabinde Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra birçok Ortadoğu'nun bir parçası olan Arap ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Her ne kadar bu durum iyi gibi görünse de Batının üstünlüğünü ve baskılarını her daim omuzlarında hissetmişlerdir. Arap Baharının patlak vermesinin altında aslında Batının daha özgür ve demokratik yaşam modeline duyulan özlem yatmaktadır. Bir diğer sebep ise 1948'de bağımsızlığını kazanan ve Batılı devletlerin müttefiki olan İsrail'in Arap ülkelerindeki üstünlüğüdür.

1.2. Sosyal Nedenler

Arap Baharını tetikleyen sosyal nedenlerin başında işsizlik gelmektedir. Tunus'ta 2010 yılında işsizlik oranı %30 oranındaydı(Çetinkaya,2014,s.63). Tarih boyunca Arap dünyasını ele almak gerekirse karşımıza ezilen halk, temel insan hak ve özgürlükleri kısıtlanmış bir toplum çıkmaktadır. Bölgedeki hükümetler yeterince halka iyi bir yaşam koşulu sunmamıştır. Demokrasi arayışına giren halk çözümü hükümete karşı isyan etmekte bulmuştur. Diğer sosyal nedenler arasında yolsuzluk, ekonomik yetersizlik gibi sorunlar yer almaktadır.(Aydın,2014,s.59).

1.3. Ekonomik Nedenler

Ortadoğu ülkeleri yer altı kaynakları bakımından oldukça zengindir. Ancak Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin ekonomileri birbirinden farklıdır. Çünkü petrol ve doğalgaz ihraç eden ülkelerin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla(GSYİH) oranları diğer ülkelere nazaran oldukça yüksektir. Petrol fiyatlarındaki düşüşler ya da çıkışlar sadece petrol ihracatını değil aynı zamanda bölgedeki diğer ülkeleri de dolaylı veya doğrudan bir şekilde etkilemektedir. 21.yüzyılın başlarında hemen hemen her ülkede ekonomik krizler yaşanmaktaydı. ABD' de bu ülkeler arsındadır. Ortadoğu'da üretilen petrolü ithal eden ABD ve Avrupa ülkeleri yaşanan krizler sonucunda talepleri azaltınca Mısır, Tunus ve Fas gibi ihraç ülkelerinde işsizlik oranı tavan yapmıştır. Bu durum karşısında ekonomik sıkıntılarla boğuşan halk ve eğitilmiş olmasına karşın yüksek işsizlikle karşı karşıya kalan genç nüfusun tepkisini çekmiştir. Ekonomik istikrarsızlık beraberinde büyük bir kargaşayı getirmiştir. Belki de demokrasi ve özgürlük için atılan ciddi bir hamle olmuştur.

1.4. Siyasi Nedenler

Ortadoğu'nun en büyük eksikliği demokrasidir. Birçok zenginliğe sahip olmasına rağmen tam bir düzen tutturamayan bu bölgelerde demokrasi anlayışının olmaması ya da halkın yalnızca göstermelik olarak seçimlere katılması gibi sebepler siyasi nedenler arasında yer almaktadır. Tarih boyunca bu tarz sebeplerden kaynaklı birçok rejim devrilmiş ve mutlaka baskıcı yönetimlere karşı gelen genç bir kitle

olmuştur. Bu halk hareketlerinden biri de 2010 yılında kendini ateşe veren bir gencin başlattığı Arap Baharıdır. Tek başına başlattığı bu hareket Kuzey Afrika ülkelerini ve Ortadoğu'yu önemli ölçüde etkilemiştir. Rejim değişikliklerinin yaşanıyor olması ise halkın üzerindeki baskıyı daha çok artırmış ve bir iç savaş halini almıştır.

1.5. Arap Baharı Ülkeleri

1.5.1. Tunus ve Zeynel Abidin Bin Ali yönetimi

Tunus'un nüfusu 2020 itibariyle 11.708.370'tir. Farklı dinlere mensup insanların içerisinde yer aldığı Tunus'un %99'unu Müslüman kesim oluştururken geriye kalan %1'lik kesim ise Yahudiler, Bahailer, Şii Müslümanlar ve Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Başkenti de ülkenin ismi olan Tunus'tur. Tunus'u 21.yüzyılın gündemine taşıyan en önemli olay Sidi Bouziz'de işportacı ve üniversite öğrencisi olan Mohammed El Bouazizi'nin kendini belediye binası önünde yakmasıyla başlamıştır. Bu olay hem hükümete karşı bir direnişe hem de Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin ayaklanmasının temel kaynağı olmuştur. Gelişmelerin bu kadar hızlı yayılması ve tüm Ortadoğu'yu ayaklandırmasındaki en önemli faktör gelişmiş teknolojik iletişim araçlarıdır. Ülkedeki yolsuzluklara, eşitsizliklere ve siyasi baskılara boyun eğmek istemeyen vatandaşların direnişi neticesinde dönemin başkanı olan Zine El Abidine Ben Ali'nin görevi son bulmuştur. 23 yıl Tunus'un yönetimini elinde tutmuş ancak son yaşanan gelişmeden sonra görevinden istifa etmiştir. Yapılan protestoların şiddetinin artması sebebiyle Bin Ali Suudi Arabistan'a kaçmıştır.

Ben Ali'nin görevden istifa etmesinden sonra 27 Şubat'ta Beji Caid Essebsi ülkenin başkanı olmuş ve Kurucu Meclis seçimlerinde İslamcı olan Ennahda Partisi sandalyelerin çoğuna sahip olmuştur (Meltz,2016,s.23).

İşsizlik sorunu ortaya çıkan halk hareketinin ikinci sebebi olmuştur. İnsanlar iyi iş imkânlarına sahip olabilmek adına yüksek nitelik kazanma yolunda çaba harcamışlar ancak yüksek işsizlik oranı halkı memnuniyetsiz bir kitle haline dönüştürmüştür. Bu durum ise eğitilmiş insanların ayaklanmasına sebep olmakla birlikte yoksunluk duygusu yaratmıştır. Ayrıca konuşma, ifade ve basın özgürlüğü

haklarına sahip olmamaları durumu Tunus halkının bu isyanı başlatmasını tetikleyen en önemli faktörlerden olmuştur (Farogg,2017,s.11). Tunus başbakanı Ben Ali'nin lüks yaşam tarzı ve halkın birçok ekonomik istikrarsızlık içerisinde yaşam sürmek zorunda kalması başka bir önemli sebep arasında yer almaktadır. Git gide ekonominin kötüleşmeye devam etmesi Bin Ali'nin tepkileri üzerinde çekmesine neden olmuştur. Ben Ali'nin devrilmesinin akabinde Tunus'ta İslami Hareket olarak bilinen Nahda hareketinin lideri Rashid al-Ghannushi, ülkesine dönmüş ve 2011 yılında yapılan seçimler neticesinde Tunus'un başkanı olmuştur.

1.5.2. Mısır ve Hüsnü Mübarek yönetimi

Mısır'ın nüfusu en güncel hali ile 100.532.000'dir. Halkının çoğunluğu Müslüman Araplardan oluşmakla birlikte Mısır'ın etnik yapısına bakıldığında belli oranlarda nüfusu Kıpti, Yunan, Ermeni Gregoryen, Suriye, Arap halkından oluşturmaktadır. Arap Baharını Tunus'tan sonra takip eden ülke Mısır olmuştur. Çünkü Tunus'ta yaşanan benzer sıkıntılar Mısır'da da yaşanmaktaydı. Mübarek rejimine Tahrir'de ayaklanan halk adalet, demokrasi ve özgürlük için protestolar yağdırmışlardır. 2011 yılının Ocak ayında başlayan bu hareketlilik Mübarek rejiminin otoriter yönetimine büyük bir tepkiydi. Nasır yönetiminden sonra Mısır'ın nüfusu hızla artmaya başlamış ve sosyal yapıda bozukluklar meydana gelmiştir. Eğitim sektörü ve sağlık sektörünün kötüleşmesi, yaşam koşullarının bozulması gibi nedenlerle halkın öfkesi artmaya başlamıştır (Erzsebet, Rozsa,2012,s.4). 30 yıldır ülkeyi seçim olmadan yöneten Mübarek rejimine karşı isyanın başlatıldığı Mısır'daki protestolar daha çok ekonomik sorunlara dayanmaktadır. Halkın gerek siyasi gerekse ekonomik ihtiyaçlarına cevap vermeyen Mübarek ülkeyi büyük bir kargaşaya sürüklemiştir (Pirinççi,2012). Mübarek rejimi halkın istikrarlı protestolarının ardından son bulmuştur. Rejimin yıkılmasının hemen ardından Müslüman Kardeşler 'in adayı olarak iktidara Muhammed Mursi seçilmiştir. Mısır'da ilk kez seçimle başa geçen Muhammed Mursi yönetimi dış politikada Batı ile çıkara dayalı ilişki kurmayı tercih etmiş ancak kısa bir süre sonra askeri bir darbe neticesinde iktidardan uzaklaştırılmıştır. 2013 yılında yerine Abdel Fattah Saeed Hussein Khalil el Sisi geçmiştir (Gönge,2014,s.11). İslami bir gelenekten gelmiş olan Mursi'nin, İsrail'in Filistin'e saldırması neticesindeki takındığı tutumla Mısır'da yaşayan Hristiyan

azınlığın tepkisini çekmiştir. Hristiyan azınlık grubu Mursi karşısında yer alan askeri rejime destek olmuşlardır. Sisi ve destekçilerinin Mısır'a darbe yapma sonucunda Muhammed Mursi ve Müslüman Kardeşler yöneticilerine müebbet hapis ve idam cezaları verilmiştir.

Tunus ve Mısır mukayese edildiğinde birtakım farklılıklar olduğu gözlemlenmektedir. Tunus'ta insan sermayesi gelişmişken Mısır'da daha zayıftır. Devrim sonrasında ekonomik büyüme adına büyük fırsatlar elde edilmiş ve en azından devrimin pekiştirilmesi için olanak bulmuştur. Mısır'ın ise askeri gücü Tunus'tan daha fazladır. Örgütlenmiş olması sebebiyle Mısır ordu tarafından desteklendiği için yaşanan sürece karşı daha dayanıklı olmuştur. Kısacası benzer diktatörlük, demokrasi yoksunluğu ifade özgürlüğü gibi bir ülke yönetiminin temel yapı taşlarının eksik oluşu isyana ya da diktatör rejimlerin çökmesine yol açmıştır(İshay,2013,s.375).

1.5.3. Yemen ve Ali Abdullah Saleh yönetimi

Yemen'in nüfusu 25 milyon civarında olup halkın % 99'u Müslümandır. Arap Baharının Yemen'e sıçramasındaki temel sebepler diğer ülkelerle hemen hemen aynıdır. Ekonomik koşullar, işsizlik, yolsuzluklar Yemen'de ayaklanmaların gösterilerin çıkmasına neden olmuştur. İsyanın sembolik başlangıcı aslında Muhammed Bouzazi'nin kendi başına gerçekleştirdiği eylemdir. Tunus Bin Ali rejimini devirirken Yemen'de de küçük çaplı protestolar başlamıştır. 1990 yılından itibaren Yemen'de hüküm süren Ali Abdullah Saleh rejimi Yemen halkının istikrarı sayesinde devrilmiştir. Başlangıçta protesto yapan halk rejimi devirmekten ziyade yüksek işsizliğe, kötü ekonomik koşullara çözüm üretmeye çalışıyordu. Ancak Mısır'da ve Tunus'ta yaşanan gelişmelerden etkilenerek 30 yıllık otoritesini bırakmak istemeyen seçimle başa gelmemiş olan başkan Ali Saleh'in gitmesini talep etmişlerdir. Bu durum karşısında Ali Saleh halka birtakım çözüm önerileri sunsa da halkı ikna etmek için yeterli olmamıştır (Faroog, 2017, s.129).

Yemen'in başkenti Sana'da başkanlık birliğine yapılan bir saldırı neticesinde yaralanan Ali Saleh tedavi için Suudi Arabistan'a götürülmüştür. Yokluğunda ise yerine başkan yardımcısı Abd al Rahman Mansur al Hadi geçmiştir. 21 Şubat 2012

yılında halk seçimiyle Al Hadi Yemen'in devlet başkanı olmuştur. Kapsamlı bir ulusal diyalog konferansı, askeri ve güvenlik hizmetlerinin yeniden düzenlenmesine ilişkin anayasa paketi oluşturmuştur (Senir,2019,s.44). Ali Saleh devlet başkanlığından çekilmiş yerine Al Hadi yönetime geçmiştir ancak Yemen bu demokratik düzene geçiş sürecini yönetebilecek bir yapıya sahip değildi. Bu durumun Yemen'i kaosa sürükleme ve Suudi Arabistan'ı da tehlikeye sokma durumu söz konusuydu. Yemen'in hem bölgedeki müttefiki hem de Yemen üzerinde söz sahibi olan Suudi Arabistan'ın öncülüğünde oluşturulan Körfez İşbirliği Konseyi Saleh'in devlet yönetimini bırakması için birtakım çalışmalar yürütmüşlerdir (Teletar,2012,s.67).

Körfez İşbirliği Konseyinin iktidar değişikliği teklifi üzerine ABD ve diğer güçler tarafından Saleh'e yapılan baskılar daha çok artmış bu durum ise Yemen'de El Kaide örgütünün kontrolü artırmasına sebep olmuştur. ABD ve müttefiklerinin Yemen'de gerçekleştirmek istedikleri durum, devlet başkanının değiştirilmesi ve Yemen'de daha istikrarlı bir düzen kurmak olmuştur.

1.5.4. Suriye ve Esad yönetimi

Suriye'nin nüfusu 2021 itibariyle 17.752.388 olmuştur. Yaşanan iç savaş hala devam etmekte olup resmi kayıtlarda geçen nüfus miktarı bu sonucu vermektedir. İç savaş neticesinde Suriye'den birçok ülkeye göçler başlamıştır. Nüfusun büyük bir bölümü Müslümandır (www.tercihinyap.com.tr). 2011 yılından bu yana devam etmekte olan Suriye iç savaşı temelde Suriye'nin temelinden etkilenmiştir. Yüzyıllar boyunca Osmanlı boyunduruğunda yaşamış olan Suriye Skyes Picot Antlaşması neticesinde Fransa'nın denetimi altına girmiştir. 1946 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından siyasi istikrarsızlıklarla baş etmek zorunda kalmıştır. 1963 yılında güvenlik ve istikrarı sağlamayı başaran Baas Arap Sosyalist Partisi iktidara gelmiş ve 2000 yılında babası Hafız Esad'ın ölümünden sonra Beşşar Hafız elEsad Suriye başkanı olmuştur (Farogg,2017,s.130).

Suriye çok uzun yıllardır diktatör bir yönetimle karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik ve sosyal zorluklarda beraberinde gelmiştir. Suriye'de Beşşar Esad'ın yönetimi eline almasıyla halk reform yapılacağına ve ülkede yaşanan istikrarsızlığın

giderileceğine inanmışlardır. Bu yüzden ilk başta halk Esad'a destek vermiştir. Esad ülke yönetimini ele aldığı ilk yıllarda siyasi faaliyetlere izin veren ve daha demokratik yollar izleyen bir politika sergilerken sonraları ise otoriter ve baskıcı yönlerini göstermiştir. Bu durum karşısında insanlar arasında kışkırtmalar ve ayaklanmalar söz konusu olmuştur.

Ülkedeki Acil Durum Yasası'nın kaldırılması ve birçok alanda yeni düzenlemeler yapılmasına ilişkin 2005 yılında Şam Bildirgesi'nin oluşturulması noktasında muhalif partiler ortak bir anlaşmaya varmışlardır. Bu bildirin akabinde muhalefet liderleri sürecin takibi için bir süreç başlatmışlardır. Tunus, Libya, Mısır ve Yemen'den etkilenen Suriye'de de 2011 yılında gösteriler başlamıştır. 2011 yılının Mart ayında Suriye'nin Deraa kentinde gösteriler düzenlenmiş ve başkan Esad'ın istifası yerine demokratik bir düzen için küçük çaplı protestolar yapılmıştır. Beşşar Esad ve güvenlik güçleri protesto yapan sivil halkı acımasızca püskürtmüştür. Esad rejimi daha da ileri giderek halka karşı kimyasal silahlar kullanmış ve halkın daha da tepki göstermesine sebep olmuştur. Temmuz ayına gelindiğinde ise halk artık Esad'ın istifa etmesini talep etmişlerdir (Senir,2019,s.46). Esad istifa etmemiş ve mevcut iç savaş hala varlığını devam ettirmektedir. Esad'ın sadık taraftarları ve isyancılar arasındaki bu anlaşmazlık henüz bir çözüme ulaştırılamamıştır.

1.5.5. Bahreyn ve Sünni yönetim

Bahreyn'in nüfusu son yıllarda 1,5 milyonu aşmış durumdadır. Nüfusun %81'i Şii Müslümanlardan oluşmaktadır (Senir,2019,s.41). Nüfusun çoğunu Şii Müslümanlar oluştursa da ülke yönetimi Sünni Halife ailesinin elindedir. Yönetim Sünnilerin elinde olduğu için gerek ekonomik gerek siyasi gerekse sosyal açıdan hakları Şiilere nazaran daha geniştir. Arap Sünni El Halife ailesi yaklaşık 18.yüzyıldan bu yana Bahreyn'i yönetmişlerdir. 1971 yılında bağımsızlığını kazanan Bahreyn bir dönem İngiliz himayesinde kalmıştır. Mezhep bölünmeleri asırlardır gelen bir iç karışıklık sebebidir. Arap Baharında da olduğu gibi Bahreyn'de başlayan protestoların sebeplerinden biri de mezhepsel çatışmadır. Yapılan protestolarla halk gerek bu adaletsizliğin önüne geçmek gerekse anayasal monarşiye geçiş sağlanması amacıyla direniş göstermişlerdir. Gerginliğin artışıyla birlikte siyasi bölünmelerde artmıştır.

Salman bin Hamad bin Isa Al Khalifa liderliğindeki güçler tarafından protestolar bastırılmaya çalışılmıştır (Ibish,2011,s.4).

“Radikal Şii örgütlerden El-Haq, Wafa ve Bahreyn Özgürlük Hareketi tarafından 8 Mart tarihinde ilan edilen Bahreyn Cumhuriyeti için koalisyon grubunun protesto gösterilerine başlaması, monarşiyi tamamen değiştirmek istemeleri şeklinde yorumlanmıştır. Birkaç Şii üniversite öğrencisi uzun süreli cezaya çarptırılmış, 13 Mart tarihinde Ulusal Üniversite’de çıkan çatışmalarda 100’den fazla profesör ve idareci görevden alınmış ve 60 öğrencinin sınıfa dönmesi yasaklanmıştır. Bahreyn’deki çatışmanın diğer bir yönü de, her ne kadar hükümet, gazeteleri ve blokçuları engellemeye çalışsa da yoğun bir propaganda savaşının yaşanması olmuştur. Bağımsız gazete Al-Wasat 15 Mart tarihinde hükümet yanlısı taraftarlar tarafından saldırıya uğramış ve editörü birkaç ay görevden alınmak zorunda kalmıştır. AlWasat’ın kurucusu ve yönetim kurulu üyesi olan Abdulkarim Ali Ahmed Fakhrawi, daha da rahatsız edici bir şekilde, Nisan ayında polis tarafından gözaltında tutulurken gizemli koşullar altında ölmüştür.” (Senir,2019,s.42).

Bahreyn’de protestoların şiddetlenmesinin hemen ardından olağanüstü hal ilan edilmiş ve muhalif liderler tutuklanmıştır. Körfez İşbirliği Konseyinden yardım istenmiştir ve bu durum karşısında Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt Bahreyn’e askeri birlik göndermiştir. Dönemin ABD başkanı Barack Obama siyasal iletişime öncelik verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bahreyn yönetimi protestoculara karşı aşırı güç uygulamış ve gözaltında olanlara işkence yapmıştır. Bağımsız Soruşturma Komisyonunun iddialarını Kral kabul etmiş ve bu durumu telafi edeceğini söylemiştir (www.aljazeera.com).

1.5.6. Libya ve Kaddafi yönetimi

Libya’nın nüfusu son verilere göre 6 milyonu geçmiş durumdadır. Halkın tamamına yakını Müslümandır. Libya’daki isyanlar 15 Şubat 2011 yılında başlamış ve ülkeyi büyük bir iç savaşa götürmüştür. Arap Baharından ciddi anlamda etkilenen Libya, ikinci bölümde detayları ile anlatılmıştır.

1.6. Arap Baharı Süreci

1.6.1. Başlangıç: Tunus

Arap dünyası uzun yıllardır belli devletlerin sömürgesi olmaktan çıktıktan sonra bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ancak bağımsızlıklarını kazanmaları da yine Arap ülkelerini refah bir devlet haline dönüştürememiş tek adam yönetimleriyle ülkelerin sarsılmasına neden olmuştur. Yalnızca diktatör bir rejimden bahsetmekte yanlış olacaktır. Çünkü diktatör rejimler beraberinde adaletsizliği, yolsuzluğu, insanların özgürlüğünün kısıtlanmasını ve ekonomik istikrarsızlığı da getirmiştir. Arap Baharı denilen ve tüm Arap dünyasını sarsan bu hareketin Tunus'ta Boizizi'nin kendini yakmasıyla vuku bulması bu hareketin sembolü olmuştur.

17 Aralık 2010 tarihinde yaşanan dehşet verici olay karşısında diğer ülkelerde etkilenmekte geç kalmamıştır. Hızla tüm Arap dünyasına yayılmış bazı ülkelerde halk ayaklanmaları şeklinde gerçekleşirken bazılarında silahlı mücadelelerle devlet yöneticileri düşürülmüştür. Olaylar ilk başladığında Tunus medyası Muhammed Bouzazi'nin kendini yakmasını hafife alınacak bir olay gibi aksetmiş öfke anında verilen bir tepki süsü gibi lanse edilmeye çalışmıştır. Ancak ayaklanmanın önüne geçilememiş ve olay hızla yayılmıştır. Tunus'ta büyük bir kesimin bu hareketi destekliyor olmasının temelinde gençliğin demokrasi fikrini ülkelerinde yaşama arzusu yatmaktadır. Her ne kadar bastırılmaya ve üstü örtülmeye çalışılan bir hareket olsa da Ortadoğu'da yıllarca süren bir kaos yaşanmıştır (Çakmak,2011,s.4-5).

1.6.2. Devam: Mısır

Arap Baharı Tunus'tan hemen sonra Mısır'a sıçramıştır. Mısır'da etkileri Tunus'tan daha derin olmuştur. Ülkeler içerisinde yaşanan ve ayaklanmaya teşvik edecek sorunlar aşağı yukarı birbiriyle benzerlik göstermektedir. Ancak Mısır'ın uzun yıllar dış etkilerden uzak bir ortamda varlığını sürdürmesi devlet yapısını korumasına sebep olmakla birlikte Mısır'da tam bir mandater devlet kurulmasının önüne geçmiştir. Mısır bağımsızlığını kazandıktan sonra batı ülkeleriyle ilişkilerini oldukça geliştirmiş

ve her ne kadar tepki çekse de İsrail'i tanıyan ilk Arap devleti unvanını almıştır. Ayrıca Süveyş Kanalı Mısır'ı ekonomik anlamda çok önlere taşımıştır.

Mısır'ın Arap Baharı sürecinden etkilenmesinin temel sebebi yüksek enflasyon ve antidemokratik tutumlardır. Aslına bakmak gerekirse ayaklanmanın temelinde yatan sebepler tüm ülkelerde benzer sorunları göstermektedir. Mısır'da eylemlere teşvik eden grup Müslüman Kardeşler grubudur. Müslüman kardeşleri destekleyenler de eleştirenlerde çoktur. Bu grup devrimci bir grup değildir. İlk başta eylemler gayet barışçıl ve çözüm odaklı başlamıştır. Tahrir Meydanında binlerce Mısır vatandaşı toplanmış ve ekonomik kaygılarının tepkisini bu sayede gösterme fırsatı bulmuşlardır. İlerleyen zamanlarda artık polisler eylemlere müdahale etmiş, şiddetle protestolar bastırılmıştır. Bu durum uluslararası arenanın tepkisini çekmiş ve basında gösteriler geniş yer tutmuştur. Hüsnü Mübarek, artan tepkiler sonucunda görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Ülkede demokratik bir seçim yapılmasının ardından Müslüman Kardeşler'in aday gösterdiği Muhammed Mursi seçimi kazanmış ve Mısır'ın ilk seçilmiş başkanı olmuştur (Koraltan,2016,s.33). Çok uzun süre iktidarda kalamadan yeni bir darbe ile Mursi'de görevden alınmış istikrarsız düzen devam etmiştir.

Yaşanan gelişmeler ülkede kanlı bir siyasi kavga olduğunun göstergesidir. Elbette dış güçlerin etkisi olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu gelişmelerin kaynağında demokrasi, insan hakları ve ekonomik yetersizlik gibi ciddi konular vardır. Lakin demokratik yönetimin simgesi olan seçimler yapılmış ve devlet başkanı seçilmişken yeni bir darbenin yapılıp ilk seçilmiş devlet başkanını düşürmesi ülke adına büyük bir değişiklik olmadığını göstergesidir.

1.6.3. Diğerlerine göre daha zayıf isyanlar: Cezayir ve Fas

Tunus ve Mısır'da yaşanan ayaklanmaların ardından diğer Arap ülkelerinde isyan çıkması kaçınılmazdı. Ancak Mısır ve Tunus kadar olaylardan etkilenmemişlerdir. Cezayir'in çıkan isyandan daha çok etkilenmesi beklenirken Mısır'a nazaran etki alanı daha küçük olmuştur. O dönemde Cezayir'in lideri olan Buteflika yaşanan süreci gayet güzel yönetmiş, halkı ikna etmiş ve çok fazla güç kaybetmeden kurtulmuştur. Toplumsal refahı önemseydiğini göstermek adına birtakım

hamleler yapmış ve büyük ölçüde başarılı olmuştur. Sonrasında ülkede yapılan seçimlerde hile yapıldığı fikrinin toplum arasında yayılması, rüşvet ve yolsuzluk yapıldığı inancıyla birlikte Buteflika 'ya verilen destek azalmıştır (Çakmak,2011,s.7-8).

Arap Baharı hareketinden Cezayir'de nasibini almıştır. 25 Ocak 2011 yılında iki gösterici kendini yakarak tepkileri üzerine çekmiştir. Ayaklanma her ne kadar büyüye de Buteflika bu durum karşısında olağanüstü hal uygulamasını sona erdireceğini söyleyerek isyanların artmasını engellemeye çalışmıştır. Tecrübeli bir tutum gösteren Buteflika, en az hasarla kurtulmuştur (Koraltan,2016,s.32).

Cezayir, Mısır, Tunus'ta olduğu gibi Fas'ta da ayaklanmanın çıkış sebebi benzerdi. Ekonomik yetersizlik en büyük faktördü. Tabii bunun yanı sıra halkın iktidardan birtakım beklentileri mevcut ve ihtiyaçlara karşılık veremeyen bir yönetim hâkimdi. Fas'ı diğer Arap ülkelerinden ayıran en önemli özellik halkın monarşi yönetimini destekliyor olmasıdır. Ancak farklı olarak Fas'ta halk tek adam yönetiminin olmamasından ziyade kralın haklarının kısıtlanmasını talep etmektedirler (Çakmak,2011,s.9). Protestolar karşısında devlet şiddetle karşılık vermemiş bu sebeple diğer ülkelerle karşılaştırıldığında çıkan ayaklanmanın bir devrim olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

1.6.4. Beklenmeyen isyanlar: Arap Yarımadası

Suudi Arabistan, Ürdün, Bahreyn, Yemen ve Umman Afrika ülkelerine nazaran ekonomik anlamda çok daha güçlülerdir. Ekonomik olarak güçlü olmalarının yanı sıra yönetimlerinin oldukça sıkı ve baskıcı bir yapıda olması ile de ön plana çıkmaktadırlar. Despot ve güçlü yönetimler ayaklanmalar için ciddi anlamda caydırıcı unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Taşpınar,2019,s.82).

Her ne kadar Arap Baharından etkilenilmeyeceği düşünülse de bu ülkelerde nasibini almıştır. Fakat Suudi Arabistan'ı sayılan diğer ülkelerden ayıran özellik Arap Yarımadası'nda ABD'nin müttefiki oluşudur. Ayrıca zengin petrol yataklarına sahip olması ve Kral Abdullah'ın Arabistan vatandaşlarının gözünde çizdiği güçlü bir

görünüş vardır. Yine de güçlü ekonomisi ve güçlü lideri olan Suudi Arabistan da Arap Baharı yansımalarının engelleneceği düşünülse de diğer ülkeler gibi Suudi Arabistan'da bu süreçten etkilenmiştir (Paksoy,2013,s.177).

1.6.5. Bitmeyen savaş: Suriye

Tüm Ortadoğu'yu etkisi altına alan Arap Baharının Suriye'yi etkilememesi neredeyse imkânsızdır. Bu gelişmeden son etkilenen ülke Suriye olmuştur. Bu süreçten en son etkilenen ülke olmasındaki temel sebep Esad'ın Suriye için yeni reform paketleri yapacağını gündeme getirmiş olmasıdır. Bu sayede halkın hemen ayaklanmasının önüne geçmeyi başarmıştır. Suriye gerek tarihsel bakımdan gerekse sınır komşusu olması sebebiyle Türkiye için oldukça büyük öneme sahiptir. Arap Baharı sürecinden sonra yaşanan iç savaştan en çok etkilenen komşu ülke Türkiye olmuştur. Suriye'de ayaklanmanın hemen çıkmasını engelleyen Esad halkı bir müddet durdurmayı başarmış ancak er ya da geç etkisini göstermesi kaçınılmazdır.

Ekonomik sebeplerden daha çok ayaklanmayı tetikleyen konu mezhep çatışmasıdır. Esad ailesi Sünni olan halkı demokratik bir şekilde yönetmemektedir. Özgürlük ve demokrasi fikri halkın isyanı çıkarmasındaki birincil sebeptir. Olayların temeli teferruatlı incelendiğinde 2000 yılındaki Şam Baharının kalıntılarının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Suriye'de aslında yanan ateşin temeli çoktan atılmıştır. Rusya ve İran'ın desteğini alan Esad rejimi, sürecinden başlamasından bu yana yaklaşık 10 sene geçmiş olmasına karşın direnmiş ve yönetimde herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştır (Paksoy,2013,s.175).

Arap Baharının Suriye'de bitmek bilmeyen bir iç savaş hatta birçok ülkeyi de etkisi altına alan bir iç savaş olmasını sağlayan sebep yine büyük aktörlerin çıkar çatışmalarıdır. Bilindiği üzere Ortadoğu ülkeleri dünyanın neredeyse yarısından fazla petrol ihracatını yapmaktadır. Suriye'de petrol bakımından zengindir. Esad rejimi Rusya ve Çin'in Arap dünyasında müttefiki olduğunu duyurmasıyla birlikte güçlü devletlerin desteğini alarak kendini garanti etmiştir (Çakmak,2011,s.13). Ayrıca NATO ve Türkiye asker çıkarmasıyla birlikte olaylar daha da büyümüştür. Bu sürecin sonunu ele almak gerekirse süreç halen devam etmektedir. Suriye toprak bütünlüğünü

korumayı başaramamıştır. Milyonlarca göç ve katliamlar meydana gelmiştir. Savaşlar ve terör olayları neticesinde birçok can kaybı olurken Suriye vatandaşları mülteci konumunda diğer ülkelere sığınmak mecburiyetinde kalmıştır. Daha da ötesinde göçmen krizi her geçen gün daha da büyüyerek Avrupa ve Türkiye arasında ciddi sıkıntıların çıkmasına sebebiyet vermiştir. Artık bu sorun yalnızca Suriye'yi ilgilendiren bir sorun olmaktan ziyade birçok ülkeyi etkisine altına almıştır. Binlerce mülteci legal olmayan yollarla Avrupa'ya geçmeye çalışırken can kayıpları ve zulümlere maruz kalmışlardır. Tüm bu bilgilerden sonra görünen o ki Arap Baharı sürecinden en derin etkilenen ülke Suriye olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP BAHARININ LİBYA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.1. Libya Hakkında Temel Bilgiler

Uzun yıllar öncesinde Fenikeliler, Yunanlılar, Romalılar, İspanyollar, Kartacalılar, Vandallar ve Bizans tarafından yönetilen Libya, sonrasında Müslüman Araplar, Osmanlılar ve İtalyanlar tarafından yönetilmiştir. İlerleyen zamanlarda 1551 ile 1911 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu himayesi altında yönetilmiştir. Libya uzun yıllar boyunca İtalya başta olmak üzere birçok Avrupa devletinin hedefi haline gelmiştir. (Yaycı,2019,s.44). 1911’de İtalya’nın saldırısına uğradıktan sonra 1912 Lausanne Antlaşması’yla Avrupa devletlerinin sömürgesi haline gelmiştir. İtalyanlar yalnızca kıyıda tutunabilmişlerdir (Ataöv,2020,s.35-36). İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra İngiliz ve Fransa’nın yönetiminden kurtulan Libya 1951 itibariyle bağımsızlığına kavuşmuştur. Libya bağımsızlığını kazandıktan sonra Kral İdris Sünüsü’nin başkanlığında bir süre yönetilmiştir. Ancak sene 1969’u gösterdiğinde Muammer Kaddafi bir grup subayla devlete darbe girişiminde bulunarak Kral İdris yönetimine son vermiştir. Ardından İngiltere ve ABD üslerini kapatmıştır (Yaycı,2019,s.45). Muammer Kaddafi çok uzun bir süre yönetimi tek elde yönetti. Fakat demokrasi adına oturtamadığı birçok sorun vardı. Bu sorunlar 14 Şubat 2011’de patlak verdi. 20 Ekim 2011’de Kaddafi halk tarafından katledildi. 2011’den günümüze kadar Libya kendi içinde halen birçok sorunla baş etmek zorunda kalmıştır.

2.1.1. Coğrafi durum

Libya Kuzey Afrika coğrafyasının tam merkezinde yer alırken ülke adını Antik Mısırlıların yerlisi olan “ Berberi” olarak bilinen “Lebu” sözcüğünden almıştır. Bu tanım birçok ülke tarafından kullanılmıştır. Önce Yunan daha sonra ise Roma kullanmış ve günümüze gelene kadar Libya adını almıştır. Doğu batı yönünde geçiş noktası olması Libya’yı önemli kılan faktörlerden biridir. Akdeniz’e kıyısı bulunması da dünyanın en eski uygarlıklarına ev sahipliği yaptığının kanıtıdır(Caner,2018,s.46).

“Kuzeyde Akdeniz ve güneyde Ekvator Afrika'sı arasında bir kum denizine benzeyen Büyük Sahra Çölünün, yaklaşık 1300 km uzunluğundaki büyük bir bölümü, Libya topraklarının tamamına yakın kısmını meydana getirir. Çevresel faktörler de Libya'nın tarımsal potansiyelini sınırlı hale getirmektedir. Libya'nın %90'ını oluşturan çöl nedeniyle tarıma elverişli alan, Libya topraklarının sadece %1,7 si ile sınırlıdır.”(<http://www.birlesmismarkalar.org.tr/uploads/Libya.pdf>).

Harita 2.1. Libya Genel Haritası

Kaynak: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ulke-profili-libya-449575.html>

32°-20° kuzey enlemleri ile 10°-25° doğu boylamları arasında yer alan Libya'nın, kuzeyinde Akdeniz, doğusunda Mısır, güneydoğusunda Sudan, güneyde Nijer ve Çad, batısında Cezayir ve kuzeybatısında da Tunus yer almaktadır. Toprak bakımından Afrika'nın dördüncü büyük ülkesidir. Yüzölçümü 1.759.540 kilometre küpe sahip olan Libya topraklarının %95'i çöl ve kurak arazilerden oluşmaktadır (Yaycı,2019,s.46).

2.1.2. Siyasi durum

Başkenti Trablus olan ve 1951 yılında bağımsızlığını kazanan Libya, mutlak krallıkla yönetilmesinin ardından 1969'da Kaddafi tarafından yapılan darbe sonucu Kraliyete son verilmiştir. Başa getirilen Muammer Kaddafi o zamanlarda 27 yaşında

olmakla birlikte yeni hükümetin vizyonunu “özgürlük, sosyalizm ve birlik” üçlüsü olarak belirlemiştir. (Ataöv,2020,s.51-52). Akabinde 1969 ile 1975 yılları arasında sosyalist rejim programı uygulanmıştır. 1977 yılında ise Cemahiriye denilen politik bir sistem uygulanmıştır. Bu sisteme göre doğrudan halk yönetimi uygulanabilir görünüyordu. Bu politik sistem Kaddafi'nin yazmış olduğu Yeşil Kitap'ta yer alan fikirlere dayanmaktadır. Ayrıca parlamenter demokrasi ve siyasi partilere yer vermeyen bu sistemde halk yerel meclise doğrudan katılabilmektedir (Yaycı,2019,s.47). “Libya Kur'an çerçevesinde sosyalist'tir”(Ataöv,2020,s.58).

Arap Baharının Arap ülkelerini etkisi altına almasının ardından 2011 ayında Kaddafi hükümetine karşı başlatılan protestolar katliama dönüşmüş ve NATO krize müdahale etmiştir. Sonrasında yaşanan gelişmeler ise Kaddafi yönetiminin yıkılmasına ve ölümüne sebebiyet vermiştir. Kaddafi'nin ölümünden sonra ise iki hükümet kurulmuştur. Birincisi BM'nin tanıdığı AB, Türkiye ve birçok ülkenin desteklemiş olduğu Ulusal Mutabakat Hükümeti'dir. UMH'nin merkezi(başkenti) Trablus'tur. İkinci hükümet ise RF, Mısır, BAE ve Fransa'nın desteklemiş olduğu General Halife Hafter'in önderlik ettiği Temsilciler Meclisi (TM)'dir. Temsilciler Meclisi'nin merkezi ise Tobruk'tur (Yaycı,2029,s.48). Fiili olarak iki hükümete sahip olan Libya parçalanmış bir hükümet profili olarak varlığını sürdürmektedir. Halen iki rakip yönetim iktidara sahip olma mücadelesini sürdürmektedir.

2.1.3. Sosyal durum

2011 yılında 6,6 milyon nüfusa sahip olan Libya 2021 yılı itibariyle 6.917.909 milyon nüfusa sahip olduğu tespit edilmiştir. Libya'da nüfusun büyük bir çoğunluğu Trablus, Bingazi ve Sirte'de yoğunlaşmaktadır. Akdeniz'e kıyısı olan bu kentler birçok açıdan gelişmiş olması sebebiyle nüfus daha çok bu alanlarda artış göstermiştir. Sahil şeridi alt kesimlere nazaran oldukça yeşil ve ziraata uygun bir yapıdadır.

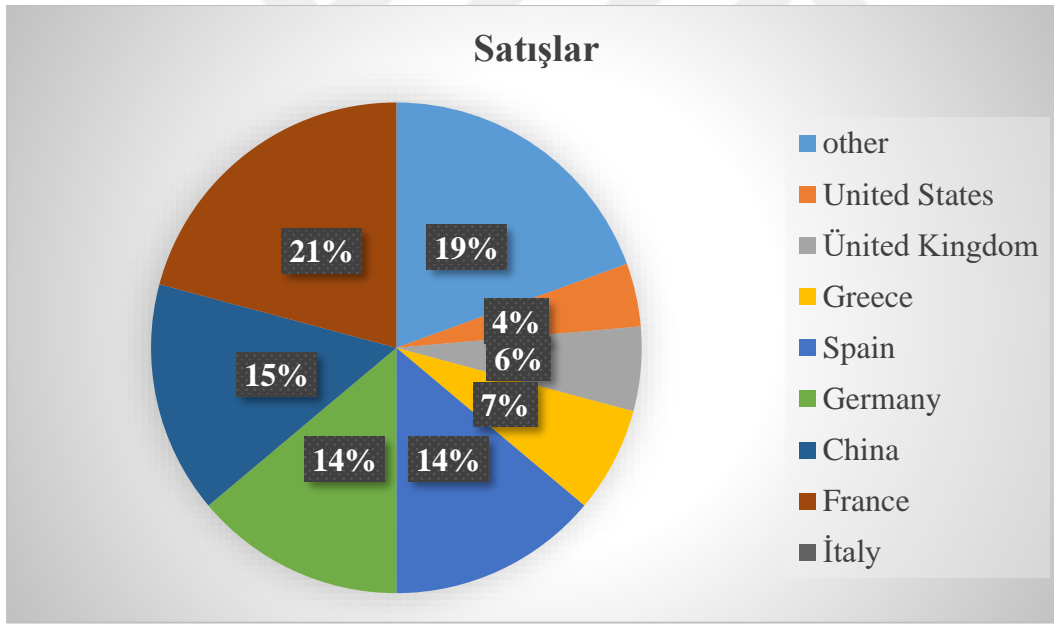
Ülke nüfusunun %97'si Arap ve Berberilerden oluşurken geriye kalan %3'lük kesim ise Türkler, Yunanlar, İtalyanlar, Mısırlılar, Tunuslular, Hintli ve Maltalılardan oluştuğu görülmektedir. Ülkede Arapça, İtalyanca ve İngilizce yaygın olarak

kullanılan dillerdir. Halkın %96'sı Müslümandır. Hristiyan ve Budistlerde bulunmaktadır.

2.1.4. Ekonomik durum

Ekonomide hidrokarbon sektörü büyük ölçüde öneme sahiptir. Libya ekonomisinde Hidrokarbon sektörünün yanı sıra enerji sektörü de oldukça önemlidir. Bu sektör ihracat gelirlerinin neredeyse tamamını, gayrisafi yurtiçi hasılanın (GSYH) üçte ikisini oluştururken hükümet gelirlerinin ise beşte dördünü oluşturmaktadır. Nüfusunun düşük olması ve enerji sektörünün yüksek oluşu kişi başına düşen geliri artırmakla beraber Dünya Bankası sınıflandırmasında da Libya ismini yüksek orta gelirli ülkeler kategorisine taşımıştır(Öztürkler, 2012,s. 84).

Tablo 2.1. Libya'nın Ünelere Göre Petrol İhracatı

Libya'nın son on yıldır ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan iki önemli enerji kaynağının biri petrol diğeri doğalgazdır. Yaklaşık %72 enerji petrolden %28 enerji ise doğalgazdan gelmektedir. International Energy Agency kaynaklarına göre Libya'nın petrol ihracatının en fazla olduğu ülke İtalya'dır. Sonrasında bunu Fransa, Almanya, İspanya takip etmektedir. 2003 yılından sonra ABD ile ilişkileri düzelen Libya, ABD ile de ihracat yapmaya başlamış 2010 yılının Şubat ayından ekim ayına

kadar olan zaman diliminde ABD, toplam 71 varil petrol ithal ettirmiştir (Erdurmaz, 2019,s.9).

Libya ekonomisinin temel belirleyicisi doğalgaz ve petrol olduğu daha önce de dile getirilmişti. (Libya Ülke Raporu,2019,s.3). Libya’da 48,47 milyar varillik petrol rezervi ve 54,6 trilyon metreküp doğal gaz rezervi mevcuttur (Yaycı,2019,s.48). Dış ticaret yapılan ithalat ve ihracat ürünleri haline dönüşen doğal gaz, petrol ve diğer kimyasallar sayesinde oldukça canlanmıştır. Aşağıda Libya’nın 2017 yılına ait ithalat ve ihracat yaptığı ülkeler verilmiştir.

Tablo 2.2. 2017 Yılında İhracat Yapılan Ülkeler ve Yüzdeler Oranları

1	İTALYA	%16,1
2	ALMANYA	%14,3
3	İSPANYA	%12,6
4	B.A.E	%8,3
5	FRANSA	%8,0

Tablo 2.3. 2017 Yılında İthalat Yapılan Ülkeler ve Yüzdeler Oranları

1	İTALTA	%13,2
2	ÇİN	%11
3	TÜRKİYE	%9,4
4	B.A.E.	%7,1
5	İSPANYA	%6,5
6	MISIR	%4,4

Tarım sektörü yeterince gelişmiş değildir. Çünkü çölleşme tarımsal üretimi ve verimliliği olumsuz ölçüde etkilemektedir. Başlıca tarım ürünleri hurma, zeytin, arpa, buğday ve narenciyedir (Libya Ülke Raporu,2019,s.3). Libya’nın 2017 yılında gayrisafi yurtiçi hasılasının ve 2004 işgücünün sektörel dağılımı aşağıda verilen tablo ile açıklanmıştır.

Tablo 2.4. 2017 Yılı GSYH'nin Sektörel Dağılımı

TARIM	%1,3
SANAYİ	% 52,3
HİZMETLER	%46,4

Tablo 2.5. İş Gücünün Sektörel Dağılımı

TARIM	%17
SANAYİ	%23
HİZMETLER	%59

Kaynak: http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/5606_1571138048.pdf

2.2. Libya Tarihi

Libya Arap Halk Sosyalist Cumhuriyeti, Mısır'ın batısında, Akdeniz kıyısında, Cezayir ve Tunus'un doğusunda, Nijer ve Çad'ın kuzeyinde büyük bir toprağa sahip Afrika ülkesidir. Başlıca büyük şehirleri; Bingazi, Trablus, Homs, Derne, Misurata, Zuara ve Beyda'dır. Resmi dil Arapça olmakla beraber halkın %50'si okuma yazma bilmektedir. Okuryazar oranı oldukça düşüktür. Bu durumun en temel sebebi 1940-1943 yılları arasında İtalyanların tüm okulları kapatmış olmasıdır. Sonraki yıllarda petrolden elde edilen gelirler sonucunda eğitime önem verilmeye başlanmıştır. Sağlık sektörü gibi basın yayın sektörü gibi kuruluşlar devlet kontrolünde hareket etmektedir. Ülkeye bu zamana kadar birçok millet ayak basmıştır ancak ülkenin yerlileri berberilerdir (Erdurmaz,2011).

Geçmişten beri zengin bir uygarlığa sahip olan Libya'yı diğer medeniyetlere daha da cazip kılan zengin petrol kaynaklarının oluşudur. Coğrafi konum olarak da Akdeniz'e kıyısının olması ülkeyi avantajlı hale getirmektedir. Yüzölçümü olarak ele alındığında Afrika kıtasının dördüncü büyük ülkesi olduğu görülmektedir. Geniş toprakları var ancak var olan toprakların çok büyük bir kısmı çöllerle kaplıdır (Sezgin,2011,s.3).

2.2.1. Libya'nın antik tarihi

Ortadoğu'nun en eski tarihine dayanan ülkelerden biri olan Libya, çok büyük kültürel bir birikime sahiptir. Libya bir uygarlık olmasının yanı sıra milattan on bin yıl öncesi tarihine kadar geçen uzun bir süreyi ifade eder. Arkeolojik kazılar neticesinde Libya'nın M.Ö. 9. yüzyıl ve 7. yüzyıl arasında Mısır devleti ile birlikte ortak bir uygarlık kurduğu sonucuna ulaşılmıştır (Akın,1981,s.17). Antik Mısırlılar, bu bölgenin batısında yaşayan halkı, Libya'nın esas yerlileri olan Berberilerin ataları olan Lebü kabilesi olarak tanırlar. Libya'nın ilk yerli ahalisi Lebü'ler olmakla beraber bu kabileden ilk kez M.Ö 13. yüzyılda Mısır'ın firavunlarından Merneptah'a yazılan yazıtlarda rastlanılmıştır. Libya adı ise Lebü isminden türemiştir. Antik dönemde Libya, Yunanlılar tarafından bir kıta ismi olarak kullanılmış olup İslam kaynaklarında kullanılan bir isim olması dikkat çekicidir. Müslümanlar döneminde ise Trablus ve Bingazi isimleri kullanılmıştır (Ceviz, 2011,s. 81).

M.Ö. 8. yüzyılda Fenikeliler, Libya'nın kuzeyini ele geçirmiştir. Akdeniz kavmi olan Fenikeliler, bir deniz kavmi olarak ticaretle uğraşmışlar ve kendi ülkelerinde Persler, Asurlar ve Yunanlılarla çatışmıştır. Ülkelerinde tarıma elverişli toprakların çok az düzeyde olması ve artan nüfus gibi faktörler Kuzey Afrika'da yeni şehirler inşa etmelerine sebebiyet vermiştir. Trablus, Lubda, Sabratha, Sirenayka gibi şehirler kurulmuştur. Afrika'nın değerleri madenleri ulaşılmasının kolay olacağı düşünüldükçe Libya'nın batı sahilleri geliştirilmiştir (Break, 1988,s.40-41). Daha sonra Fenikelilerin elinden alınan Libya, Bizanslıların egemenliğine girmiştir. Bizans'ın kıyılarda etkinliğini artırması yerli halkın kıyılarda yaşam sürmelerini ve kıyılara ulaşmalarını oldukça zorlaştırmıştır. Bizans İmparatorluğu 7. Yüzyıla kadar egemenliğini sürdürmüş ve zamanla zayıflamaya başlamıştır. İsyanların artmasıyla birlikte Müslümanların etkileri o bölgede artmaya başlamıştır (Baltalı,2019,s.9).

2.2.2. Arap fetihleri ve İslam'ın yayılışı

İslam dini, 7. Yüzyılda zamanın komutanlarından Amr bin As'ın ve onun topluluğunun Sirenayka kentini istilası sonucu Libya'ya girmiştir. Libya'yı yöneten ve kontrol altına alan Bizans İmparatorluğu gerek askeri gerek ekonomik giderlerini karşılamak için Libya halkından yüklü ölçüde vergiler almıştır. Ekonomik eşitsizlik ve şiddetin kol gezdiği bir dönemde İslam ordularının bu bölgeyi fethetmesiyle İslamiyet yayılmış ve İslam dini kabul edilmiştir. Bu dönemde Bizans imparatorluğu karşısında yerel halk her ne kadar isyan çıkarmış olsa da düzenli ordunun olmaması sebebiyle isyanlar ordu tarafından bastırılmıştır. (Mahmoud, 1999,s. 24-27). Daha sonra Libya'nın başkenti olan Trablus, Abdullah bin Sa'd tarafından 40 bin Arap savaşçısıyla fethedilmiş ve ardından 663 yılında Berberilere karşı Fizan bölgesinde üstünlük sağlanınca Libya'da Arap egemenliği başlamıştır. Bu durum neticesinde İslam dini bu topraklarda yayılmaya başlamıştır. Emeviler, Abbasiler ve sonra da Fatimiler bir dönem Arap egemenliği sırasında bu topraklarda hüküm sürmüşlerdir(Baltalı,2019,s.10).

2.2.3. Osmanlı Devleti döneminde libya

15. yy' da Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika ile ilişkileri başlamış ve İspanya'nın bu dönemde Trablusgarp üzerinde kurmuş olduğu baskıcı politikalar sebebiyle Osmanlı devletine heyet göndermiştir. İstanbul'a heyet gönderen Trablusgarp'ın yarımına Osmanlı olumlu cevap vermiştir. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki hâkimiyetini kontrol altına almaya çalışan Amiral Turgut Reis Trablus'a sefer düzenlemesiyle beraber 1551'de Trablus işgal edilmiş akabinde Osmanlı Devleti'ne bağlı bir toprak parçası olmuştur. Bir dönem İstanbul tarafından yönetilen Trablus, 16.yüzyılda birtakım ekonomik sebepler neticesinde yerelden yönetilmiştir (Elmangoush, 2015,s. 7-8).

İspanya'nın işgaline uğrayan Libya, o dönem kaos ve çatışma ortamıyla karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Libya topraklarına yerleştikten sonra gerek kaos ortamı azaltılmış gerekse barış adına hamleler yapılmıştır. Turgut Reis 1553 ile 1565 yılları arasında çok farklı bir atmosfer yakalamıştır. Libya topraklarında daha

önce yaşamadıkları insanlar arası eşit muameleler, nüfus artışı ve barışçıl bir ortam yaratacak şekilde refahı sağlamaya çalışmıştır (Mangan & Murtaugh, 2014,s. 9-11). 17.yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı İmparatorluğu yükselme döneminin ardından duraklama dönemini yaşamaktadır. Sıkıntılı bir süreçten geçen Libya, içinde bulunduğu durumdan kaynaklı çok fazla topraklarıyla ilgilenememiştir. Bu topraklarından biri de Libya'dır. 18. Ve 19.yüzyıllarda ise gerileme ve dağılma dönemlerini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, Kuzey Afrika'ya olan ilgisini azaltmıştır. İlgisinin azalmasıyla birlikte Afrika topraklarının üzerindeki etkisizliği halkı isyana teşvik etmiştir. Bu isyanların başladığı sıralarda Trablusgarp ve Bingazi ayrı sancaklar halinde yönetilmiştir. 1877-1878 yıllarında Rusya ile yapılan savaş Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük sınavı ve yenilgisi olmuştur. Bu yenilgi üzerine emperyalist güçler 1884-1885 yıllarında organize olarak Afrika'nın bölünme planını kapsayan Berlin Afrika Konferansını düzenlemişlerdir (Daban, 2017,s. 47).Böylece Osmanlı var olan Afrika topraklarını da bir bir kaybetmiştir.

2.2.4. İtalya döneminde Libya

Osmanlı İmparatorluğu kurulduğu günden bu yana gerek kendi topraklarında gerekse Avrupa sömürge güçleri tarafından gücün simgesi idi. Avrupa güçleri Osmanlıdan çekindiği için Afrika'ya fazla müdahale edememişlerdir. Ancak Osmanlı'nın sıkıntılı bir sürece girmesiyle birlikte Afrika kıtasının neredeyse tamamını daha önce yaşanmamış krizlere sokmuştur. Tüm bu yaşananlarda en büyük paya sahip olan ülkeler Avrupa devletleri olmuştur. Sömürgecilik yarışına giren Avrupa devletleri Afrika topraklarını yağlamayı çoktan göze almıştır. Sömürge, kelime anlamı olarak; çatışma, huzursuzluk, savaş, insanları birbirine düşürmek gibi anlamlara gelmektedir. Temel amacı ise; zengin yeraltı kaynaklarına sahip olan ülkelerin hammadde kaynaklarını ele geçirip bu topraklar üzerinde söz sahibi olmaktır. Bu sömürgecilik yarışı Libya'nın petrol zenginliklerinin istismar edilmesi için çok büyük bir fırsattır (Daban, 2017,s. 29).

Osmanlı'nın dağılma döneminde emperyalist(sömürgeci) güçler, Kuzey Afrika topraklarına yani hammadde kaynaklarına göz dikmiş durumdaydı. Sömürge devletlerinden biri de İtalya idi. 1911'de Kuzey Afrika ülkesi olan Libya'yı

Osmanlı'nın zor dönemlerinden faydalanarak işgal etmiştir. Aslına bakmak gerekirse İtalya'nın bu planı yeni değildi. Çok daha öncesinde Libya topraklarını ele geçirmeyi hedefliyordu. 1909 yılında İtalya ile Rusya arasında bir antlaşma imzalandı. Racconigi Antlaşması, İtalya için de Rusya içinde büyük önem arz etmekteydi. Bu antlaşmayla birlikte Rusya İtalya'nın Trablusgarp'taki menfaatlerini tanıyacak buna karşılık İtalya'da Rusya'nın boğazlardaki menfaatini tanıyacaktır. Karşılıklı güven duyulması her iki ülkeyi de rahatlatmıştır (<https://www.haberturk.com/haber/haber/994716-trablusgarp-savasi>). Emperyalist İtalya'nın Libya'yı işgal etmesinin hemen ardından Balkan ve Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Balkan Savaşları'nın başlaması ve bu alanlara asker gönderilmesi Osmanlı'nın askeri gücünü kırdı ve Osmanlı Libya'dan çekilmek zorunda kaldı. Akabinde Uşi Antlaşması imzalandı ve Trablusgarp İtalya'ya bırakıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda, Üçlü ittifak bloğunda yer alan İtalya, Avusturya Macaristan İmparatorluğu ile anlaşmazlıkları sebebiyle daha sonra İtilaf bloğuna geçmiştir. Savaşın sonuçları ele alındığında imparatorlukların yıkıldığı ve yerine yeni ulus devletlerin kurulduğu görülmektedir. İtalya ile anlaşmazlık yaşayan Avusturya Macaristan İmparatorluğu ayrılmış, Osmanlı toprakları da savaşın sonunda İtilaf devletleri tarafından paylaşılmıştır. Osmanlı ve Avusturya Macaristan'ın bu savaş sonucunda güç kaybetmesi İtalya'nın gücünü artırmıştır. Libya ise İngiltere ve Fransa'nın müdahalesine ciddi anlamda maruz kalmıştır (Hamilton ve Herwig, 2003,s. 1- 7).

2.2.5. İtalya'nın Libya kolonisi

Trablus'un 1911'de işgal edilmesinin ardından birçok direnişçi sahnelere çıkmıştır. Bu durum karşısında İtalya ile Libya arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Trabluslular için yeni bir meclis kurulmuş ve yerli halka İtalyan vatandaşlığı ve vergi muafiyetleri gibi konular mecliste tartışılmıştır. İtalya'nın bu yaklaşımı tamamen sömürgeci zihniyeti gözler önüne sermektedir. Çünkü toprağın yerlilerine İtalyan vatandaşlığı verme fikri Libyalıları kendi topraklarında yabancılaştırmayı amacında olduğunu göstermektedir. Yaşanılan bu dönemi özetlemek gerekirse Libya'da halkın şiddet gördüğü bir hükümet anlayışı benimsenmiştir. Bu noktada Şenusi Hanedanı İdris ve yandaşları İtalya'nın izlediği politikalardan rahatsız olmuş ve bildiri yayınlamışlardır. Fakat İtalya geri adım atmak istememiştir. Libya'da direniş

hareketleri güç kazanmış bu direncin en önemli aktörü olarak Ömer Muhtar ön plana çıkmıştır (Cresti, 2017,s.29-35).

2.2.6. Libya'da direniş ve bağımsızlık

Afrika'da çatışma çıkan ve risk altında olan bölgelerde sömürgeci güçler ve sömürülen halk arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Yaşanan bu çatışmalar ise mücadeleye dönüşmüştür (Daban, 2017,s. 46). Dekolonizasyon dönemine giren Libya, büyük mücadeleler vermiş ve bu mücadelede önemli bir isim karşımıza çıkmaktadır. Ömer Muhtar, Libya için çok önemli bir isimdir. Çünkü İtalyanlara karşı direniş göstermiş ve kabileleri küçük gruplar halinde organize etmiştir. Ömer Muhtar'ın bu planı ile yapmak istediği şey, İtalyanların yalnızca küçük kabilelerle değil de tüm Libya halkı ile mücadele etmesini sağlamaktır. İtalya'ya karşı çok iyi örgütlenen bu kabileler, ekonomik ve askeri yardıma gereksinim duymuştur. Ömer Muhtar ile Muhammed İdris Senusi gidip Gizli bir şekilde Mısır'dan yardım talep etmişlerdir. Lakin İdris Senusi bu fikrin iyi olmayacağından endişe ederek vazgeçmiştir. Çünkü bu durumda İtalya Mısır için sorun teşkil edebilirdi. Bu gizli ziyareti İtalya öğrenmiş ve Ömer Muhtar ile iletişime geçmişlerdir. İtalya'ya karşı başlatılan mücadeleyi durdurmasını bildirmişlerdir. Barışçıl yollarla hareket edildiği takdirde kendisine birçok fırsat tanıyacaklarını ve Libya'da yaşamasına müsaade edileceğine dair vaatler verilmiştir. Ömer Muhtar bu durum karşısında direnişi daha çok genişleterek özveriyle çalışmalara devam etmiştir. İtalya direnişlere şiddetle karşılık vermiş ve Ömer Muhtar'ı idam etmişlerdir. Ülkede yaşanan direnişleri bastırmışlardır. Barışçıl yol izlenmesi gerektiğini savunan İtalya, bu sömürge döneminde ne adaleti sağlayabilmiş ne de barış ortamını (Dhont, 2012,s. 95-96).

İtalya'nın şiddete eğiliminin artması Libya'da yaşayan birçok yerel halkın katledilmesine sebebiyet vermiş ve ülkede büyük bir iç savaş yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar İtalyanların baskısına maruz kalan Libya, 1951'de esareten kurtulmuş ve bağımsızlığını ilan etmiştir. İtalya'nın topraklarını genişletmesi ve diğer ülkeler nazarında güçlü bir görüntü çizmesi İngiltere ve Fransa'yı da harekete geçirmiştir. Bu üç devlet arasında anlaşmazlıklar yaşanmış ve bunun sonucunda İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya ait işgal bölgelerine saldırmasıyla birlikte İtalya bu

bölgelerden çıkarılmıştır. Libya bağımsızlığını kazanana dek İngilizler tarafından yönetilmiştir. 1951’de Libya bağımsızlığını kazanmış akabinde daha barışçıl ve adaletli bir yönetim tarzı benimsemiştir (Chivvis ve Martini, 2014,s.13-16).

2.2.7. Bağımsızlık sonrası Libya

Libya, İngiltere ve Fransa ile anlaşarak 24 Aralık 1951’de Bingazi’de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu bağımsızlık ilanı Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiştir. Libya hükümeti Seyyid Muhammed İdris Senusi önderliğinde kurulmuştur. İdris Senusi anayasa ile krallık tahtına geçmiştir. Federatif bir yapıyla kurulan devlet, Trablusgarp, Sireneyka ve Fizan bölgelerinin birleşimden oluşmuştur. Krallık dönemiyle yönetilirken senato, parlamento ve temsilciler meclisinden oluşan düalist bir yapı çerçevesinde yönetilmiştir (Caner ve Şengül: 2018, s.49-50). Libya petrol üretilene kadar dünyanın en fakir ülkelerinden biriydi. O dönemlerde dışardan askeri ve ekonomik destek almak durumundaydı. Bu sebeple 1953 yılında İngiltere ile aralarında Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma doğrultusunda eğer Libya’ya dışarıdan bir saldırı söz konusu olursa İngiltere devreye girecek ve Libya’yı koruyacaktır. İngiltere’nin desteğine karşılık olarak Libya’da İngiltere’nin bir üs kurmasına izin verecektir. Ayrıca İngiliz askerleri Libya askerlerini eğitecek ve daha donanımlı koruma sağlayacaklardır. Libya’nın bir Avrupa devletinden destek almasındaki en temel sebep ekonomik sıkıntılar yaşıyor olmasıdır. Verilen bu kadar imtiyazlar dönemin şartlarından kaynaklıdır (Berry, 1989,s.32-37). İdris Senusi’nin hükümet politikası hem ülke içinde hem de yurt dışında barışa yöneliktir. 1959’da Libya’da petrol kaynaklarının bulunması bir süre sonra barış ve adalete zarar verecek boyuta taşınmıştır. Libya’nın kabilelerden oluştuğunu daha önce dile getirilmişti. Kabileciliğin yaygın olduğu bölgelerde iç karışıklık çıkması çok muhtemeldir. Bu durumda emperyalist güçlerin kullanabileceği çok zayıf noktalardan biridir.

Kral İdris iktidarı yönettiği dönemlerde etkin rol oynamış ve orduyu denetim altına almıştır. Ülke içinde önemli görevlere zengin kabileleri getirmiş ve yönetimdeki ağırlığını korumayı hedeflemiştir. İdris’in izlemiş olduğu politikalar ordudaki birçok subayın tepkisini çekmiştir. Üstüne bir de petrol yataklarının bulunmasıyla birlikte Kral İdris ve yöneticilerin otoritesi sarsılmıştır (Anderson, 1986,s. 68). 1969 yılında

Muammer Kaddafi ve onun yanlıları bir askeri darbe organize ederek hükümeti ele geçirmişlerdir.

2.2.8. Dış politika ve terörizm

Kaddafi rejiminin Libya yönetimini ele geçirmesi Arap dünyasını yoğun ve hareketli bir döneme girmesini sağlamıştır. 1970 ve 1990 yılları arasında dış politikada farklı bir tutum izleyen Libya, uluslararası politikanın boyutlarını yeniden şekillendirmiştir. Kaddafi'nin yönetimi ilk ele geçirdiği zamanlar Libya'nın Mağrip bölgeler arasında etkinliği azalmıştır. Yaşanan gelişmeler neticesinde 1969 yılında Libya, Fas ve Cezayir'e göre pasif kalması ve değişen politik düzeni sebebiyle Mağrip Daimi Danışma Komitesi'nden ve Endüstriyel İşbirliği Komitesi'nden ayrılmıştır. Ancak tüm bu bilgilere bakarak Libya'nın bu bölge ile tamamen ilişkisini kestiğini düşünmek doğru olmayacaktır. Dış politikalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Kaddafi 1972 ve 1974 yıllarında Tunus'a birleşme önerisinde bulunmuştur ancak her iki öneri de Tunus tarafından reddedilmiştir. Kaddafi yönetimi ele aldıktan sonra izlediği en önemli politika Arap devletleri arasında süper güç olmak ve Arap birliğini sağlamaktır. Arap birliğini sağlamak çok uzun vadede olacak bir plan olduğu için diğer Arap liderleri de bu durumu pek kabul etmemiştir. Ancak 1974'te Mısır ve Libya birlik ile ilgili konuları konuşmak adına görüşmeler düzenlenmiştir. Dönemin Mısır başbakanı Cemal Abdünnasır ile Kaddafi arasında birebir görüşmeler yapılmıştır. Aynı sene Cemal Abdünnasır ölmesine rağmen bu diyalog diğer devlet başkanları ile devam ettirilmiştir. Bu görüşmelere daha sonra Suriye'de dâhil olmuştur. 1971 Nisan ayında Libya-Mısır-Suriye devlet başkanları tarafından bu üç ülke arasında federasyon şeklinde bir birleşme durumu söz konusu olduğunu ilan etmişlerdir (Metz, 2004,s. 224). Alınan kararın duyurulmasının ardından her üç ülkede de referandum yapılmıştır. Çoğunluğun kabul etmesiyle birlikte anayasa taslağı imzalanmıştır. 1 Ocak 1972'de yasal olarak yürürlüğe giren Arap Cumhuriyeti Federasyonu, zamanla yaşanan görüş ayrılıkları sebebiyle istenilen rotada ilerleyememiştir. Kaddafi bu konuda oldukça çaba göstermiştir (Metz, 2004,s. 71-73).

1980 yılına gelindiğinde Suriye ile Libya arasında tekrar bir birleşme durumu söz konusu olmuştur. Libya Arap birliği konusunda istekli olduğu için Suriye'nin

SSCB'ye olan çok büyük miktarda borcunu ödemiş fakat o dönem birleşme ile ilgili herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. İran-İrak savaşında Irak tarafına destek olan Libya ve Suriye, Arap ülkeleri tarafından eleştirilmiştir. Arap arenasında üç yıllık diplomatik izolasyon sürecini yaşamıştır (Metz, 2004,s. 74). Yine 1980'de Çad ile Libya arasında yapılan Dostluk Antlaşması'na dayanarak Çad'da yaşanan iç karışıklıkların giderilmesi için 6500 kişilik orduyla müdahale edilmeye çalışılmıştır. Bu müdahale büyük bir işgale dönüşmüştür. Akabinde 1981 yılında Çad ile Libya birleştiğini ilan etmiştir. Bu durumdan rahatsız olan Fransa ve Nijerya gibi ülkeler, Libya'nın Çad'daki askeri varlığına son vermek için birtakım girişimlerde bulunmaktan çekinmemişlerdir (Mays, 2002,s. 60-65). Daha sonra duruma ABD dâhil olmuştur. Rahatsız olan ülkelere biri olarak gündeme gelince Libya Çad'ı bırakmış ve istenilen birleşme mümkün olmamıştır. Arap birliği isteğini son olarak Fas'ta gerçekleştirmek isteyen Kaddafi, 13 Ağustos 1984 yılında Qujda Antlaşması'na imzasını atmıştır (Bender, Coleman, Sklar,1985,s.272).

Muammer Kaddafi'nin Arap Birliği konusundaki izlediği dış politikalar dışında üzerinde durulması gereken başka önemli bir konuda terörizme vermiş olduğu destektir. Bu durumu İngiliz terör uzmanı Wikinson, zamanında şu ifadeleri kullanarak dile getirmiştir “Şayet terörizm için Nobel Ödülü olsaydı, Kaddafi kesinlikle en bariz aday olurdu.” Bu söylem yeterince Kaddafi'nin terörizm yanlısı tavrı için oldukça manidardır. Kaddafi'nin bakış açısına göre emperyalizmle mücadele etmenin en önemli koşulu terörizme verilen destektir. Kaddafi bilindiği üzere 1969'da yönetimi ele geçirmiştir. Hemen sonrasında Yaser Arafat önderliğinde kurulan Filistin Kurtuluş Cephesi örgütlerine finansal destek sağlamıştır. Ekonomik desteği ile aslında niyetini açıkça ortaya koymuştur. Daha sonra ise Filistin Kurtuluş Cephesi'nin Libya'da eğitim kampları kurmasına müsaade etmiştir. Birçok terör örgütlerine ev sahipliği yapmıştır. Hatta bununla kalmamış silah yardımı gibi, sahte pasaport temini gibi birçok yasa dışı şeyleri de tahsis etmiştir (Davis, 1990,s. 10-11). İsrail'e duyulan öfke sebebiyle terör örgütlerine yapılan yardımlar zamanla daha radikal gruplara kaymıştır (Reich, 1990,s. 70-71). Nitekim bu yapılan bu destekler birçok örgütün arkasında Kaddafi'nin olduğunu gözler önüne sermektedir.

Smith (1994,s.141)'e göre Kaddafi'nin terörizme destek vermesinin başka bir sebebi ise 1979 yılında ABD ve Libya arasında yaşanan gerginliklerden kaynaklanmaktadır. ABD, Tahran büyükelçiliğini işgal edince durumlar karışmış ve hemen sonrasında Aralık ayında Libya büyükelçiliğinin yakılması iki ülke arasındaki gerginliği daha da artırmıştır. Çıkan bu gerginlikler nedeniyle Kaddafi Avrupa ve Arap ülkelerinde karşısındakileri gözetmeksizin ABD vatandaşlarını ve onların büyükelçiliklerini hedef alan terör saldırıları organize etmiştir. Nitekim bu durumda gerginlikleri oldukça büyük noktalara taşımıştır (Alexander, 2006,s. 23).

1986 Nisan ayında Batı Berlin tarafında Amerikan ordusunun hedef alındığı La Belle Discotheque bombalandı ve sonucunda 3 kişi öldü 229 kişi yaralandı. Yaralıların çoğu Amerikalıydı. Kaddafi'nin planladığı düşünülen bu saldırı sonrasında Amerikan güçleri tarafından bir operasyon planlanmış ve ABD uçaklarıyla Trablusgarp ve Bingazi kentleri bombalanmıştır (Silke, 2003,s. 217; Stanik, 2003,s. 177-180). Yaşanan tatsız gelişmeler Libya'nın yeni arayışlara girmesini sağlamıştır. İrlanda Cumhuriyet Ordusu(IRA) ile yakın ilişkiler kurmuştur. Buradaki yakınlaşmanın sebebi ise İngilizlerin ABD'ye yardım etmiş olma fikridir. İngilizleri cezalandırmak için IRA militanlarına finansal destek sağlamış ve silah yardımı yapmıştır. Bu durum ise İrlanda'nın işine gelmiştir. Çünkü Amerika'dan gelen yardımlar kesilmiş bu da İrlanda'yı Libya'ya yönlendirmiştir.

Libya açısından bir diğer önemli tarih ise 21 Kasım 1988'dir. "Bu tarihte Pan Am havayolu şirketinin 103 uçuş sayılı Londra-New York seferini gerçekleştirmekte olan yolcu uçağı, Lockerbie kasabasının üzerinde infilak etmiş 259 yolcu ve mürettebat ile 11 kasabalı yaşamını yitirmiştir" (Matar vd., 2004,s. 7). İncelemeler neticesinde bu durumun bir bombalı saldırı olduğu tespit edilmiştir. Saldırının sorumlusu olarak da Libya'da istihbarat görevlisi olan Abdel Basset Al-Megrahi ve Khalifah Fhimah isimli kişiler tarafından yapıldığı iddia edilmiştir (Taşdemir, 2006,s. 69). Bu durum karşısında ABD ve İngiltere saldırıdan sorumlu tuttıkları kişileri yargılanması için Libya'dan iade talebi istemiş fakat Kaddafi iade talebini kabul etmemiştir. Kaddafi'nin bu tavrına karşılık sorun yaşadığı ülkeler Libya'yı etkileyecek kararlar almışlardır.

2.3. Kaddafi Dönemi Yaşanan Gelişmeler

İkinci bölümde Arap Baharının Libya'ya sıçramasına ve iç savaşa dönüşmesine sebebiyet veren Kaddafi rejiminin dinamikleri ve 42 yıllık Kaddafi dönemi belirli başlıklarda analiz edilecektir. İlk öncelikle 1969 darbesi ile 1973 yılında gerçekleşen petrol krizine kadar ki süreç ele alınacak daha sonra Kaddafi döneminin en önemli iki kilometre taşı olan Yeşil Kitap ve Zawara Beyanı'nın öneminden bahsedilecektir. Ardından Kaddafi döneminin dış politikasından ve Kaddafi'nin yaşanan Arap Baharı neticesinde rejimi korumak için ne gibi çabalar sarf ettiği konusu ele alınacaktır.

2.3.1. 1969-1973 Askeri darbe dönemi

1969 öncesi süreçten diğer bölümde bahsedilmiştir. Bağımsızlığını 1951'de kazanan Libya'nın başında Kral İdris yer almaktaydı ancak Libya'da petrolün keşfedilmesi ülke ekonomisi için önemli katkı sağlarken diğer yandan yolsuzluklar rengini belli etmişti. Kral İdris, adam kayırma, yolsuzluk gibi ülke siyasetini zora sokacak hamlelerle ülkeyi halkın istediği ölçüde yönetememiştir. 1 Eylül 1969 yılında Kaddafi ve onun destekçileri olan subaylar tarafından bir darbe girişimi başlatıldı. Ardından 42 yıllık Kaddafi dönemi başlamış oldu. Kral İdris yönetimine son veren bu darbe El Fatah Devrimi olarak adlandırılmıştır. Artık monarşi yerine sosyalist bir ideoloji benimsenmiştir. Kaddafi ve subay arkadaşları prestijli kabilelerden gelmişlerdir. Monarşi ile ilgileri yoktur. (Baltalı,2019,s.15). Bunun sonucunda benimsedikleri siyasal ideolojiler popülist ve devrimci nitelikte olmuştur. Kaddafi, 1952 yılında Mısır'da Hür Subaylar adı altında yapılan darbenin önderliğini yapan Abdülnasır'ın büyük hayranıydı. Nasır'ın yolundan giden Kaddafi Arap Milletçiliğini benimsemiş ve Nasır'ın Arap sosyalizmi ideolojisine oldukça önem vermiştir. Hatta Arap Birliği düşüncesini her koşulda dile getirmiştir.

Muammer Kaddafi var olan yönetime darbe yaptıktan sonra albaylığa terfi ettirilmiştir. Silahlı kuvvetlerin başına getirilen Kaddafi hem antikapitalist hem de antiemperyalist bir ideolojiye sahipti. Monarşi rejimini benimsemediği için Libya Arap Cumhuriyeti'ni kurmuş ve ilk hükümet başbakan Mahmut Süleyman el-Magrip olmuştur. Darbe girişimini *1 Eylül Devrimi* olarak niteleyen Kaddafi, 12 kişiden oluşan

bir Devrim Komite Konseyi kurmuştur. Konseyin başkanı Albay Kaddafi'dir. Hem iktidarın hem de silahlı kuvvetlerinin başında durmuştur. Yönetimi ele almasının ardından başkenti derhal Trablus'a çekmiştir. Ardından yabancılara ait olan malları kamulaştırmıştır. Eski yönetimden kalan monarşi hanedanlarını sürgün etmiştir. Kendi yolunu keseceğine inandığı tüm her şeyi ortadan kaldırmayı hedef edinmiştir. Bu sebeple Kral İdris zamanında görev almış üst düzey kamu görevlilerinin ve tüccar sınıfının mallarına Halk Mahkemeleri kararı ile el konulmuştur (Olivieri, 2011,s. 15-17).

Petrolün millileştirilme konusuna sıcak bakmamıştır. Petrol gelirleri, kendi yönetimini devam ettirebilmek ve ideolojilerini gerçekleştirmek adına oldukça önemliydi. Devrimci rejimini daha çok meşrulaştırabilmek için gerek kendisine karşı çıkabilecek güçleri ortadan kaldırmış gerekse sosyalist ekonomik bir politika izlemiştir. (<https://tr.tradingeconomics.com/>). Kendisini Afrika Lideri olarak gören Kaddafi, Batılı güçlerle yıldızları barışmamasına rağmen ilk başa geçtiği zaman diliminde herhangi bir batılı devleti ya da ABD ile çatışma içine girmekten kaçınmıştır. Elbette Libya ekonomisi açısından petrolün önemi yadsınamaz ancak Batının teknolojisi de es geçilebilecek bir konu değildir. Bu sebeple batı ile ilişkiler devam ettirilmek zorundadır.

Kaddafi orduya alımlar noktasında mümkün merteye sadık olan kabileleri seçmeye özen göstermiştir. Kendine has fikirleri ve ideolojileriyle diğer İslamcı devletler tarafından yoğun eleştiri almıştır. İslam'a olan yakınlığını toplum gözünde meşrulaştırmak için alkolü yasaklamış, gece kulüpleri ve kiliseleri kullanıma kapatmıştır. Şeriat yasasını uygulamıştır. (Doğan ve Durgun, 2012,s. 61). Bu uygulamaların temel sebebi İslami grupların tepkisini çekmemek ve zaman kazanmaktır. Devrimci güçler kendi politik gücünü sağlamak için belirli bir zamana ihtiyaçları vardı. Kaddafi'nin attığı her adım planlı bir şekilde düşünülmüş ve uygulamaya konulmuştur. Libya'da ilk petrol krizi 1973 yılında gerçekleşmiştir. Kriz gerçekleştiğinde Kaddafi rejimi zaten ülke içinde politik gücünü sağlamlaştırmıştı. Ayrıca Libya'da özel sektör için hiçbir alan bırakılmamış devletleştirme politikası başlamıştır. Yaşamın hemen hemen hepsi devlet kontrolü altına alınmıştır.

2.3.2. Politik kültüre etkisi açısından Kaddafi Dönemi ve önemli kilometre taşları (1973-1986)

Kaddafi döneminin önemli kilometre taşlarından birincisi elbette Zawara Beyanı'dır. İkinci önemli yapıtaşı ise Kaddafi ideolojisinin netleştirildiği Yeşil Kitap'tır.

Zawara beyanı

Kaddafi 1969'da yapmış olduğu darbe sonucunda ülke yönetimini ele geçirdi ve Üçüncü Evrensel Teori adında bir ideoloji benimsedi. Bu ideoloji İslamiyet ile Sosyalizmi harmanlayan bir yapıdaydı. Kaddafi Mısır devrimi yapan Cemal Abdülnasır'dan oldukça etkileniyordu. Bu ideolojinin temelinde Nasır ve Arap milliyetçiliğinin olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

15 Nisan 1973'te Zawara Beyanı olarak bilinen ideolojisini açıklayan Kaddafi, bu ideolojiyi daha da netleştirmiştir. Halk devrimi olarak tasvir ettiği monarşi rejiminin getirdiği yerel ve yönetsel uygulamaları yok etmek amacıyla ülke bürokrasisini, aydınları ve Kaddafi rejimi karşıtlarını hedef alan bu planı uygulamaya koymuştur. (Vanderwalle, 2006,s. 84). Önceki yönetimden kalan hukuk sisteminin rafa kaldırmış ve Şeriat hukukunu yürürlüğe koymuştur (Vogler, 2005,s.121). Akabinde de Arap milliyetçiliği çalışmalarına ve kamulaştırmalara başlamıştır. Özellikle petrol şirketlerini kamulaştırmıştır (Hagger, 2009: 101-102).

Yeşil kitap

1975 yılında Kaddafi, Mao ve Abdülnasır'ın kitaplarından etkilenerek yazdığı *Yeşil Kitap*'ı bölüm bölüm yayımlamıştır. Kendi ideolojisini meydana getirirken Mao Zedong'un *Küçük Kırmızı Kitap* ve Abdülnasır *Devrimin Filozofisi* adlı eserleri oldukça etkileyici olmuştur. (Davis, 1990,s.4). Yeşil Kitap'ı bölüm bölüm yayımladığı için yayım tarihleri farklıdır.

- 1976 yılında Demokratik Problemlerin Çözümü: İnsanların Otoritesi
- 1977 yılında Ekonomik Problemin Çözümü
- 1979 yılında Üçüncü Evrensel Teorinin Sosyal Temeli

Adlı bölümleri yayımlamıştır (Doğan-Durgun,2012,s.68). 1976 yılında yayımlanan birinci bölümde genel olarak kendisinden önceki yönetim şeklinin demokrasiye aykırı olduğu düşüncesini açıklamakta ve kendi ideolojisini makul kılacak açıklamalar yapmaktadır. “Bu bölümde Devletin Yönetimi, Parlamento, Sınıf ve Halkoylaması başlıkları altında özetle; en zalim diktatörlüklerin parlamentoların himayesinde var olduğu, siyasi partilerin diktatörlüklerin çağdaş formu ve diktatör hükümetlerin modern aracı olduğu, bununla beraber politik sınıf sisteminin bir parçası olarak topluma hükmettiği, halkoylamalarının ise adaletsiz ve zorbaca bir sistem olduğu, ayrıca demokrasiye karşı yapılan bir hile olduğu iddia edilmektedir”. (Metz, 2004: 233; Qaddafi, 1979,s. 1-6).

Kaddafi, ülkesi için geliştirdiği çözüm önerilerinin belirli bir kesim tarafından eleştirilmesinin ardından *Halk Konferansları* adı altında açıklamalar yapmıştır. Demokrasiye ulaşabilmenin yegâne yolunun Halk Konferanslarından geçtiğini bunun pratik bir sistem olduğunu ve Üçüncü Evrensel Teori'nin pratik bir yaklaşım tarzı olduğunu dile getirmiştir (Qaddafi, 1979: 7). “Toplumun Yönetimini Kim Denetler?” başlığı altında, halkın kendi kendini yönetmesine ve denetlemesine imkân sağlayan Temel Halk Konferansları ve Komitelerinden oluşan bir takım örgütlenme yapısından bahsetmiştir (Robbers, 2007,s. 535-537).

Kaddafi'ye göre “mevcut hukuk sistemlerinin hiç biri demokratik hukuka uygun değildir. Bu yüzden hepsi geçersizdir. Asıl geçerli olan hukuk ise geleneklere ve dine dayanan doğal hukuktur”(Qaddafi, 1979,s.9). Kaddafi, var olan hukuk sistemlerinin tamamının dine dayanan doğal bir hukuk sistemi olması gerektiğini savunur. Çünkü din onun için oldukça önemli bir konudur. Din doğal yaşamın geleneklerini kapsadığı için ayrı öneme sahiptir. “Toplum, Hukukta Sapmalar Meydana Geldiğinde Bunu Nasıl Düzeltir?” başlığı altında ise; eğer bir devlet seçtiği araçları diktatörce kullanırsa, toplum buna tepki olarak isyanlar başlatacaktır. Şiddet

ile karşılık verecektir. Bu durum ise devletin yeni diktatör uygulamalar kullanmasına sebebiyet verecektir (Qaddafi, 1979,s. 10).

Yeşil Kitap'ın tamamının aynı zaman diliminde yayımlanmadığı daha önce dile getirilmişti. 1977 yılında yayımlanan “Ekonomik Sorunların Çözümü” başlıklı bölümün içeriğinde, sosyalist ekonominin benimsendiği ve bu anlayışın hâkim olduğu gözlemlenmektedir. Bu bölümde “İhtiyaçlar, İskân, Gelir, Ulaşım, Toprak ve Hizmetçi” alt başlıkları altında Kaddafi'nin mevcut ekonomik sisteme yönelik değerlendirmeleri ve benimsediği görüşler yer almaktadır (Qaddafi, 1979: 12-19). İş ve ücret konusu, işçi ve işveren arasında çalışma saatlerinin kararlaştırılması, izinler, mesai ve asgari ücretler, işçilerin yönetime katılabilmesi, keyfi olarak işçilerin işten çıkarılmama yasağı ve bunun gibi birçok konu hakkında dünden bugüne birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Ancak mülkiyet hakkı konusunda bireylerin gelirlerinin sınırlandırılmasına ve özel mülkiyetin devlete devredilmesine dair değişiklikler söz konusu değildir (Qaddafi, 1979: 12).

1979 yılında yayımlanan Yeşil Kitap'ın “Üçüncü Evrensel Teorinin Sosyal Temeli” adı altında sunulan bölümünde “Aile, Kabile, Kabile Gerçekliği, Ulus, Kadın, Azınlıklar, Siyah İnsanlar Dünyaya Hâkim Olacak, Eğitim, Müzik ve Sanat, Spor, Binicilik ve Sahne” ile ilgili konulara değinilmiştir. Kaddafi'ye göre insanlık tarihinin en dinamik gücü toplum ve ulustur. İnsanları birbirine bağlayan bir silsile söz konusudur.

Tarihin temelinde insanlık vardır. İnsanlar aileden kabileye, kabileden ulusa dönüşmektedir. Milliyetçilik duygusuna sahip olmayan toplumlar ise yok olmaya mahkûmdur. Bu sebeple varlığını sürdüren tüm toplum ya da zümreler bir başkasının egemenliğine girmediği müddetçe özgürdür. Toplumun en önemli rakibi ise dindir. Din gibi güçlü bir faktör ulusal grupları birbirinden ayırabilecek potansiyele sahiptir. Önemli konulardan bir diğeri ise aile, kabile ve ulus konularıdır. Kaddafi, ailenin ülkeden daha önemli olduğunu dile getirmiştir. İnsanlar bir birey ve bireylerin bir araya getirdiği ailedir ancak bir ülke değildir. Kabileler ise geniş aileyi kapsayan yapılanmadır. Ulus ise bireylerin politik şemsiyesidir. Birbirinin tamamlayıcısı olan

bu olguların dezavantajı da vardır. Alt düzeydeki bağıllık bir üst yapıya zarar verebilmektedir. (Qaddafi, 1979,s. 20-21).

Yeşil Kitap'ta "Kadın" konusu oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kadın ve erkek eşit görülmekte ayrıca kadının doğurmak, annelik ve çocuk bakmak dışında herhangi bir iş alanında çalışmaya mecbur bırakılması Kaddafi tarafından eleştirilmiştir. Çalışma hayatına giren kadının dişilik rolünü tehlikeye atacağını ve erkeğe dönüşme riski ile karşı karşıya kalacağını iddia etmektedir (Qaddafi, 1979,s. 25-29).

Üçüncü bölümün ilgi çeken konularından biri de *eğitim* konusudur. Gençliğin, rutin olarak belirli saatlerde, belirli sıralarda oturarak bilgi yığını öğrenmek zorunda bırakılması, öğrenme açısından bir şart olmadığını ifade eden Kaddafi, bu durumun insan haklarına aykırı olduğunu iddia etmektedir. Standartlaştırılan eğitim yerine bireylere istedikleri her konuda eğitim alma hakkı tanınmalıdır ve bunun için okullar yapılmalıdır. (Qaddafi, 1979,s. 30).

2.4. Kaddafi Dönemi Dış Politika

Arap dünyasının en hareketli dönemi ve en yoğun dış politikası Kaddafi'nin 1969'da Libya'da darbe yapmasıyla başlamıştır. Libya, 1970 ile 1990 yılları arasında dış politika noktasında diğer Arap ülkelerine nazaran farklı bir yol izlemiştir. Kaddafi Batı'ya ve ABD' ye olan eleştirileri ve karşıtlığı ile de ön plana çıkmıştır. Mevcut politik sistemi değiştirmek Kaddafi için oldukça önemli bir konu haline gelmiştir. Arap milliyetçiliği ve sosyalizm ideolojisini benimseyen Kaddafi bu ideolojileri gerçekleştirmek için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Sosyalizmin ve İslam'ın sentezlendiği Yeşil Kitap'ı yazmakla ideolojisini gerçekleştirme hamlelerine başlamıştır. Hedeflerini gerçekleştirebilmenin en önemli yolu Batının etkisini ortadan kaldırmaktır. Bu noktadaki girişimleri ise şu şekilde olmuştur: "İngiltere'nin Tobruk hava üssünü, İtalya'nın kolonel yerleşimcilerini ve ABD'nin Wheelus hava üssünü" derhal terk etmelerini istemiştir. Ayrıca petrol ve sigorta şirketleri ve bankalar gibi özel sektörleri kamulaştırıp devlet kontrolü altına almıştır. Arap Birliği'ni kurmak

istemesinde temel sebep Batılı güçler karşısında daha güçlü bir ülkeye dönüşme isteğidir. (Metz, 2004).

Mısır'ın bir dönem devrimci gücü olan Abdülnasır hayranı olan Kaddafi, ilk olarak Mısır ile yakından ilişki kurmak istemiştir. Nasır'ın 1970 yılında vefat etmesinin ardından Mısır Libya ilişkileri duraksamıştır. Abdülnasır'dan sonra başa geçen Enver Sedat ile görüşmeler devam etmiştir. Suriye'nin de bu ikiliye katılmasıyla birlikte üçlü federatif bir yapı kurulacağı düşüncesi ortaya atılmıştır. 1972'de referanduma gidilmesi ve anayasa taslağının kabul görmesi neticesinde Enver Sedat, Arap Cumhuriyeti Federasyonu(ACF)' nu ilk başkanı olmuştur. Mısır ile Arap Cumhuriyet Federasyonu kapsamında tek bir devlet ve tam bir siyasi birlik sağlanması adına görüşmeler devam ederken Kaddafi'nin aceleci tavrı iki devlet arasındaki olumlu gelişmeyi dezavantaja çevirmeye başlamıştır. 1972'lerde Libya nüfusu 2 milyonun altındayken Mısır'ın nüfusu 34 milyondur. Libya'da kişi başına düşen milli gelir Mısır'ın yaklaşık 14 katıdır. Mısır 6 Gün Savaşı'nın ardından çok yorgun düştü ve itibarını geri kazanmak istedi. Kaddafi, ekonomik gücünü kullanarak Mısır nüfusu ile birleşmek istediğini açıkça dile getirdi. Ancak Mısır'ın önde gelen isimlerinin karşı çıkması ve Kaddafi'nin aceleci tavrı gerginlikleri artırmıştır. Mısır ile Libya arasındaki gerginliklerin yaşanması sonucunda Mısır Suriye'ye daha yakın yaklaşım sergilemiş 1973'te İsrail'e karşı savaşmışlardır. Mısır ile İsrail arasında yaşanan bu savaşın galibi Mısır olmasına rağmen Batı yanlısı politika izleyen Enver Sedat, İsrail ile barış antlaşması imzalamıştır. Bu durum gerek Kaddafi'nin gerekse diğer Arap ülkelerinin tepkisini çekmiş ve Enver Sedat'ı ihanetle suçlamışlardır. Sedat'ın izlediği bu yol Libya ile Mısır arasındaki gerginlikleri daha da artırmıştır. Kaddafi ülkesindeki Mısırlılara derhal ülkeyi terk etme emri vermiştir. Bardağı taşıran son damla olan bu emir 1977'de iki ülke arasında çatışma yaşanmasına neden olmuştur. Mısır ordusunun Libya'ya girmesiyle birlikte önemli sınır kasabaları ihlal edilmiştir. Çatışmalar devam ederken Cezayir Cumhurbaşkanı Houari Boumediène ve Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yasser Arafat'ın arabulucu olarak sahneye çıkması sonucu Mısır ile Libya arasında ateşkes imzalanmıştır (<https://arabmillennial.net/2020/05/08/libya-and-egypts-unique-relationship/>).

Libya, 1980 yılında Suriye'nin SSCB'ye olan bir milyon dolar borcunu ödeyerek birleşme olmasını sağlamaya çalışmıştır. Libya –Suriye ikilisi İran-İrak savaşı yaşanırken İran'a destek çıkmaları(Arap ülkesi olmadığı için) Arap dünyasının tepkisini çekmiş ve uzun bir zaman bu iki ülke ile diplomatik ilişkilerini kesmişlerdir. Böylece Kaddafi'nin Arap Birliği düşüncesi hedefleri arasından silinmiştir (Metz, 2004,s. 74). Bu fikrin dışında bir diğer önemli konu Kaddafi'nin terörizme verdiği destekler olmuştur. Sömürgeci güçlerle mücadele etmenin ancak terörizmle mümkün olduğunu savunur. Zaten Kaddafi'nin ilk başa geçtiği zamanlar ele alındığında Yaser Arafat'ın önderliğinde kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'ne finansal destek sağladığı ve FKÖ askerlerinin Libya'da eğitim almasını sağladığı bilinmektedir. Birçok terör örgütüne ev sahipliği yapan Kaddafi, savaş eğitimi verilmesi, sahte pasaport gibi yasa dışı işlerde de yine başı çeken isim olmuştur. Bu atılan her adım İsrail'e duyulan öfkenin bir göstergesiydi. (Reich, 1990,s. 70-71).

Türkiye ile Libya ilişkileri uzun yıllar sorunsuz ilerlemekteydi. 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtının sonrasında Türkiye'ye destek olmak adına askeri yardımda bulunmuş ve ABD'ye ambargo uygulamıştır. Lakin ilerleyen zamanlarda Partiya Karkeren Kurdistane (PKK) örgütüne silah yardımı yapmasıyla birlikte Kaddafi ve Türkiye'nin iyi giden ilişkileri bozulmuştur. (https://insamer.com/tr/cad_722.htm).

2.4.1. Libya-ABD ilişkileri

Kaddafi her ne kadar Batılı güçlere karşı bir tavır sergilemiş olsa da Batı ile ilişkilerinde mümkün olduğu kadar esnek bir tavır takınmaya çalışmıştır. Özellikle 1969 devriminin ilk yıllarında ABD ile akılcı ve dikkatli bir vizyon izlemiştir. ABD'nin Libya'ya yaklaşmasından ki en temel sebep petrol yataklarına olan ilgisiydi. Mümkün olduğunca Sovyetler Birliğini Libya'dan uzak tutmaya çalışmıştır. Kaddafi'nin meşrutiyet korkusu ve meşrutiyeti koruma arzusu özellikle Batılı güçlere karşı tepkili olmasını sağlamıştı. Lakin 1980'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri Kaddafi'yi terörizme destek olma, silah üretme ve örgütlere silah satma suçuyla boykot etmiştir (Vandewalle, 2012,s. 130). Libya'yı kontrol altına almak isteyen ABD, 1978 yılı içerisinde ülkeye askeri malzemelerin satışını yasaklamış ve teröre destek veren ülkeler arasına Libya'yı da eklemiştir. 1981 yılına gelindiğinde ise Reagan

başkanlığında Sirte Körfezi'nde Libya'nın iki uçağının düşürülmesiyle birlikte iki devlet arasındaki ilişkiler çok daha şiddetli hale bürünmüştür. Libya'da yaşayan ABD vatandaşlarının ülkesine dönmesi çağrısında bulunan Reagan, uygulanan yaptırımların sınırlarını genişletmiştir. Yıllar geçse de aradaki politik ilişkinin şiddeti azalmak yerine artıyordu. 1986 yılının nisan ayında *La Belle* adlı gece kulübünün Kaddafi güçleri tarafından bombalanması burada olan 3 kişinin ölümüne 229 kişinin yaralanmasına sebebiyet vermiştir. Ölümlerden 2 kişi ve yaralılardan 79 kişinin ABD'li olduğu öğrenilmiştir. Çok uzun bir süre geçmeden ABD harekete geçmiş ve 1986 yılında Bingazi ve Trablus'u bombalama eylemini başlatmıştır. Libya'yı terör eylemlerine yataklık yapmakla ve ekonomik destek vermekle suçlayan ABD, Libya'nın iki kentini bombalamakla yetinmemiş bir de Kaddafi'nin yaşadığı evi bombalayarak Kaddafi'yi ve ailesini yok etmek istemiştir (Silke, 2003,s. 217; Stanik, 2003,s. 177).

Ekonomik gücünü petrol rezervlerinin bulunmasından sonra kazanan Libya, zengin bir hayat sürmesinin yanı sıra terör örgütlerine finansal destek sağlıyordu. Bu durum karşısında Batılı güçler ve ABD Libya'ya olan tutumunda daha sert bir yol izleyip ekonomik yaptırımlar uygulamışlardır. ABD'nin Kaddafi'yi devirmeye çalışması, petrol ve havacılık teknolojik ürünlerinin Libya'ya yasaklanması ve Libya'nın çok yüksek fiyatlarda bu teknolojilere sahip olması, ABD'nin Kaddafi'ye tehditleri ve bunun gibi birçok sebepten dolayı Kaddafi terör eylemlerine daha da çok destek vermiştir. Ayrıca ABD'nin aralıksız İsrail'i destekliyor olması da gerginliği artıracak sebeplerden biriydi.

2.4.2. Lockerbie faciası

1988 yılının Aralık (21) ayında Pan Am şirketine ait 103 numaralı yolcu uçağının İskoçya'nın Lockerbie köyünde patlaması sonucu toplam 270 kişi hayatını kaybetmiştir. Yolcu uçağı Londra'dan New York'a gitmek için hareketlenmiş ve 38.dakikasında patlama meydana gelmiştir. Olayın yaşamasının hemen akabinde İngiltere ve ABD yaşanan bu faciayı şiddetle kınadığını açıklamıştır. İlk başta terör örgütü suçu olduğunu sanılan bu olayın uzun araştırmalar neticesinde kazanın uçağın içinde bulunan patlayıcı bir maddeden dolayı kaynaklandığı ve arıza yaptığı sonucuna

varılmıştır. Araştırmacıların devam ettirdikleri bu konu hemen kapanmamış sonrasında Libya'lı olan Malta havalimanında çalışan (Lamen Khalifah Fhimah) ve bir vatandaşın (Abdel Basset Ali al Megrahi) suçlamalara yönelik delilleri gün yüzüne çıkarılmıştır (Taşdemir, 2006,s. 69). Akabinde Fhimah şahsının suçlu olmadığı ve Megrahi'nin bavulun içine patlayıcı yerleştirdiği tespit edilmiştir. Patlayıcının incelenmesinden sonra Libya'nın satın aldığı yirmi zamanlayıcıyla hemen hemen aynı içeriğe sahip olması gözleri Libya'nın üzerine dikti. Çünkü bu uçakta yer alan yolcuların çoğunluğu yılbaşı kutlamaları için ülkesine dönen Amerikalı vatandaşlardan oluşmaktaydı (Plachta, 2001,s. 133-134). İngiltere ve ABD Libya'nın suçlanmasının ardından Libya hükümetinin sanıklarının mahkemede yargılanması talebini ve Kaddafi'nin bu sorumluluğu üstlenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

1989 yılında Fransız uçağının düşürülmesi planında da gözler Libya'nın üzerindedir. Her iki suçlamayı da Libya reddetmiştir. Bu gelişmelerin ardından ABD ve İngiltere, askeri faaliyetleri harekete geçirmek ve enerji politikalarını uygulamak adına Fransa ile uyumlu bir yol izlemişlerdir. Yaşanan facia karşısında BM Güvenlik Konseyi'ne bu konu taşınmış ve Birleşmiş Milletler 1992-1993 yıllarında birtakım yaptırım kararları almıştır (Hamawi, 2001,s. 35). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararları Pan Am(Amerika) ve Fransız Taşımacılar Birliği Hava Şirketine ait uçakların imhasına ilişkin kınama kararıdır. Bu karara çözümleyici bir cevap vermeyen Libya'ya hava ve askeri ambargo uygulanmıştır. Bu durumlar karşısında Libya, bu ülkeleri petrol satışını durduracağına dair tehdit etmiştir.

Ekonomik olarak tekrar kendini güvence altına almak isteyen Libya, uluslararası şirketleri yeniden ülkesine çekmek istemiştir. Yaşanan gerginlikler planlarını uygulanmasını geciktirmiştir. Libya'ya uygulanan askeri ve ekonomik ambargolar sebebiyle Kaddafi, Sovyet Rusya'ya yakınlaşmaktan başka çare kalmamıştır. Tüm bu sıkıntıların ardında yatan en önemli sebep Kaddafi'nin Lockerbie faciasını üstlenmemesidir. Kaddafi ele geçirdiği hükümetin daha fazla uluslararası arenada ve ülke içinde tepki çekmemesi için bazı düzenlemeler yapma kararı almıştır. Lakin ülke içinde muhaliflerin her geçen gün tepkisi daha çok artmaya başlamıştır. Düzenlemeleri genişleten Kaddafi, devrimci komitelerin sayısını azaltmakla işe başlayıp, siyasi mahkûmları serbest bırakmıştır. Yurtdışına yapılan seyahatlere izin

verilmiş, güvenliğin elinde olan pasaportlar sahiplerine iade edilmiştir. Devrim mahkemeleri kaldırılmış, keyfi suçlamalara son verilmiştir (Vandewalle, 2012,s. 141). Ayrıca 1988 yılında Cemahiriye'nin İnsan Hakları Büyük Yeşil Tüzüğünü tanıdığını ilan etmiştir. Yeşil Kitap'ıyla hemen hemen aynı doğrultu da olan bu tüzükte yaşam hakkı, özgür düşünce gibi konuların ehemmiyetinden bahsedilmiştir. Yönetime elinde tutan Kaddafi yıllarca halkın düşüncesini hiçe saymış ve özgür bir şekilde kendilerini ifade etmelerinin önüne geçmiştir. Bu tüzükle daha demokratik bir yol izlemek isteyen Kaddafi, esnek bir yaşam tarzı ile bu tüzüğün bağlayıcı olmasını istememiştir.

Kaddafi, ekonomik ve politik sıkıntı çekmesinin yanı sıra bir de Arap- İsrail çatışmasında Arap dünyasının sessiz kalmasıyla da büyük hayal kırıklığı yaşamıştır. Arap Birliği kurma düşüncesinden birtakım sebeplerden dolayı vazgeçen Kaddafi, Afrika Birliği kurma fikrine doğru yönelmiştir. Arap dünyasında yaşanan gelişmelere nazaran Afrika girişimlerinde daha somut sonuçlar doğmuştur. Afrika Devlet Örgütleri, ABD ve İngiltere'nin Lockerbie'deki sanıkları şayet tarafsız bir ülkede yargılamazlarsa Birleşmiş Milletler tarafından uygulamaya konulan yaptırım ve ambargolara uymayacaklarını açık açık ifade etmiştir (Vandewalle, 2012,s. 169). Kaddafi aradaki anlaşmazlığı gidermek adına "Sivil Havacılığın Güvenliğine Karşı Yasa Dışı Hareketlerin Önlenmesine İlişkin Montreal Sözleşmesinin 14. Maddesi gereğince iki Lockerbie şüphelisinin tahkimi için Uluslararası Adalet Divanı'na" başvuru da bulunmuştur. Talebin yapılmasından 6 ay içerisinde taraflar uzlaşmazsa, bu konu Adalet Divanı'na taşınacaktır (Montreal Sözleşmesi, Article 14,s. 1971). 1998 yılının Şubat ayında Uluslararası Adalet Divanı'na taşınan bu konu üzerine Lockerbie'nin Montreal Sözleşmesine tabi olduğu kararlaştırılmış şikayet eden ülkelerin itirazları kabul edilmemiştir. Hollanda'da sanıkların yargısına karar verilmiştir. İki şüpheli kişi de 1999 yılında teslim edilmiş ve üç İskoç mahkeme reisi tarafından karara bağlanan davanın sonucunda Fhimah serbest bırakılırken Meghari tutuklu olarak yargılanmıştır. Bu sonuç neticesinde Birleşmiş Milletler uyguladığı yaptırımları kaldırmaya karar vermiştir. Lockerbie faciasında kurban giden vatandaşların yakınlarına Kaddafi rejimi tarafından tazminat ödenmiştir (Vandewalle, 2012,s.169).

2.4.3. Uluslararasılaşma dönemi

Libya rejimi, teröre desteklerinden kaynaklı olarak uluslararası arenada tepkileri üzerine çekmeyi başarmıştı. En son Lockerbie faciasının karara bağlanması sonucunda 1999 yılında Birleşmiş Milletler Libya'ya uyguladıkları yaptırımları kaldırmıştır. Bu durum Libya'nın kısmi olarak rahatlamasına neden olmuştur. 11 Eylül 2001 saldırılarında Kaddafi'nin bu terör örgütünü kınaması ve ABD'nin sorumlu tuttuğu El Kaide örgütünün merkezinin Afganistan olması sebebiyle burayı işgal etmesinde Kaddafi'nin destek vermesi Libya ile ABD arasındaki buzları eritmiştir. 2003 yılında kitle imha silahları anlaşması imzalanmış ve Batı devletleri ile samimi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Aslında Kaddafi Batı güçlerine ve ABD'ye olan tepkisiyle dikkat çekmekteydi. Kimse Kaddafi'nin ABD'nin müttefiki olup istihbarata başlayacağını düşünemezdi (Vandewalle, 2012,s. 201).

Batı devletleri ve ABD ile ılımlı bir politika izleyen Kaddafi, komşu ülkelerle de daha sağlıklı ilişkiler kurma yolunda adımlar atmıştır. Libya'yı uzun yıllar izole etmeye çalışmasının ardından kendisi dışındaki diğer ülkelerle bütünleşmek için yeni reformlara ihtiyaç duymuştur. Oğlu Şeyhülislam Kaddafi, Londra Ekonomi okulunda eğitim görmüştür. Şeyhülislam, Uluslararası Para Fonu ve bunun gibi finansal kurumların izlediği yollardan ders çıkararak kendi ülkesinde serbestleşme adına yeni gelişmeler kaydetmiştir. IMF önerileri kapsamında Libya'da 360 kamu şirketi özelleştirilme yolunda adımlar atılmıştır. Normal koşullarda Kaddafi'nin Yeşil Kitap'ı gereğince özel mülkiyet doğru değildi buna rağmen kendi ideolojisini es geçmiş ve ekonomik sıkıntıların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Uluslararası şirketler, petrol rezervi sebebiyle Libya ile ilişkiler kurmak istemiştir ama diğer ülkelerin ekonomik yaptırımlarının bir sonucu olarak ülkedeki belirsizlik Libya'da büyük yatırımlar yapılmasının önüne geçmiştir. Bu yüzden Kaddafi rejimi uluslararası ülkeleri Libya'da çalışma konusunda ikna etmeye gayret göstermiştir. Kişisel sorunlardan kaynaklanan sıkıntılara rağmen, Libya ekonomisinde iyileşmeler meydana gelmiştir. (Prashad, 2012,s. 145-146)

2.5. Arap Baharı Rüzgârının Libya'yı Etkilemesi

Büyük çoğunluğu çöllerle kaplı olan Libya, zamanında Berberiler tarafından yurt edinilmiştir. Uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde varlığını sürdürmesinin ardından Birinci Dünya Savaşı'nın meydana gelmesiyle birlikte Osmanlı egemenliğinden çıkan Libya'yı İtalyanlar ele geçirmiştir. Libya halkına zulüm eden İtalyanlar karşısında direniş hareketleri o günden bugüne gelişmiştir. 1911 yılında İtalyanlara karşı direnen Ömer Muhtar'ın başlatmış olduğu direniş hareketi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Güçlü bir yapıya sahip olan İtalya, bu direnişe karşılık Ömer Muhtar'ı idam etme kararı almıştır. Yaşanan bu hadiselerin devam etmesi neticesinde İdris el Senusi, Libya vatandaşlarını bağımsızlık mücadelesine çağırmıştır. İtalyanların bölgeden çıkarılmasının ardından Libya bu seferde İngiliz ve Fransız egemenliğine girmek zorunda kalmıştır. Bu devletler karşısında direniş hareketleri güçlenmiş ve Birleşmiş Milletler 1 Ocak 1952 yılında Libya'nın bağımsızlığını ilan etmiştir.

Kral İdris'in 1969 yılında Kaddafi tarafından yıkılması sonucunda Libya yönetimi Kaddafi'nin eline geçmiştir. Kaddafi'nin diktatör yönetimi de halkın tepkisini çekmiş uzun yıllar bu rejime katlanmak zorunda kalınmıştır. 42 yıllık iktidar boyunca yaşanan gelişmeler yoksul doğu Libyalıları çok etkilemiştir. 2011 yılında iç savaşa dönen Arap Baharının başını çeken kesim Kaddafi muhalifleri olan doğu Libyalılardı. Ülkenin orta sınıfı gerektiği gibi gelişemediği için Kaddafi'nin gitmesi toplumun büyük arzusuydu. Dolayısıyla Tunus'ta patlak veren ardından Mısır'a sıçrayan bu halk direnişi rüzgârları Libya'da da esmeye başlamıştır. Direniş rüzgârı Libya için bir sayfayı kapatıp yeni bir sayfa açtırmıştır. Bu direniş karşısında Libya'da yenik düşmüş ve sonunda Kaddafi'nin katledilmesiyle Kaddafi yönetimi sona ermiştir(Erdurmaz,2019).

2.5.1. Libya'daki Arap Baharına Tunus ve Mısır'daki ayaklanmaların etkisi

Libya'yı etkisi altına alan Arap Baharı adı altında gerçekleştirilen halk direnişi Tunus ve Mısır'da yaşanan gelişmelerden farklıydı. Nitekim amaç bakımından direniş güçlerinin gösterdiği tepki aynı olsa da uygulama şekli farklıydı. Diğer Arap

ülkelerinde bu halk direnişle gerçekleştirilmek istenen şey daha demokratik ve halkın yönetimine dayanan bir sistem istenmesi iken Libya'da Kaddafi'nin 42 yıllık yönetiminin artık son bulması arzu ediliyordu Erdurmaz,2019,s.21).

Arap dünyasındaki yaşanan ayaklanmaların temel sebebiyle Libya'da çıkan ayaklanmaların temelinde aslında aynı sebep yatmaktadır. Tüm Arap dünyasını etkisi altına alan bu gelişme, yıllarca süren diktatörlük rejimi, baskıcı tutumlar ve özgürlüklerin kısıtlanması ve buna benzer birçok sebepten ötürü gelişim göstermiştir. Yalnız Libya'daki isyanda Tunus ve Mısır'dan farklı olarak ideolojik bir orijinden kaynaklanmamıştır. Libya'daki isyanda gençlerin öncülük ettiği bir toplum kitlesi tarafından ortaya çıkmıştır (Pargeter,2011,s.9).

2.5.2. Libya'da protestoların başlaması ve Kaddafi'nin tutumu

Muammer Kaddafi, ülkesini *Cemahiriye* adını verdiği, siyasi partilerin olmadığı ve son sözün kendisinde olduğu bir yönetim tarzı benimsemiştir. Kendine has bu yönetim şekli uzun süre iktidarda kalmasını sağlamış ayrıca kabileleri ve hizipleri bir arada tutma noktasında başarılı olmuştur. Ta ki 2010 yılının aralık ayında Tunus'ta başlayan bir isyana kadar. İsyana Libya'ya sıçramadan hemen önce Kaddafi, Tunus ve Mısır için bu durumun ne kadar üzücü olduğundan bahsetmiştir. Çok uzun zaman geçmeden Libya'da da isyan etkilerini göstermeye başlamış Libya sokaklarında huzursuzluklar kendini göstermeye başlamıştır.

1 Şubat 2011 yılında Libya'da bir yazar olan Cemal el Hacı, diğer iki ülkede yaşanan bu krizden etkilenerek Libya halkını internet üzerinden direnişle davet etmiştir. Bu durum karşısında devlet, bir suçlama ile Cemal el Hacı'nın tutuklanmasını sağlamıştır. El Hacı'nın tutuklanmasının ardından yeni ayaklanmalar baş göstermiş 15 Şubat'ta Fethi Terbel'in *Öfke Günü*'ne destek çağrısında bulunmasıyla birlikte Fethi Terbel'de tutuklanmış ve Kaddafi karşıtı gösteriler ilk kez büyük çapta gerçekleşmeye başlamıştır. Bunun üzerine 200 kişilik bir grup Bingazi polis karakolunun önüne gelerek insan hakları savunucusu olan Fethi Terbel'in tutuklanmasını protesto etmişlerdir. Saatler ilerledikçe sayısı artan grup polisler tarafından uzaklaştırılmak istense de başarılı olunmadı. Bingazi'de patlak veren isyan Trablus'un güneyinde yer

alan Zintan şehrine kadar ulaştı ve bir polis karakolu ateşe verildi. Protestocular rejim aleyhine gösteriler ve protestolar düzenlediler. Kaddafi yanlıları ve Kaddafi muhaliflerinin protestoları artırması Libya'yı içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur (Weaver,2011,s.26).

14 Şubat 2011'de isyanlar karşısında Kaddafi'nin silahlı güçleri kullanması tüm dünyada büyük tepki çekti ve katliam olarak duyuruldu. Halkın isteklerini ve özgürlük haklarını ihlal eden Kaddafi'nin silahlı güçleri kendi halkına yönlendirmesi ülkede savaş görünümüne sebep oldu. Tunus ve Mısır'da yaşanan isyanlar karşısında Avrupa devletleri ve ABD isyancı halkı destek yağmuruna tutarken Libya'da çıkan isyanlar neticesinde Kaddafi'nin kendi halkını kendi silahlı kuvvetlerine kırdırtması tüm dünyanın tepkisine sebep olmuştur (<http://english.aljazeera.net/news/africa/2011/02/20112167051422444.html>).

Protestoların geniş kitlelere yayılmış olması ve önünü durdurmanın pek mümkün görünmemesi Kaddafi'yi şaşkına çevirmiştir. Bu noktada Kaddafi güvenlik önlemlerini arttırmakla kalmamış ülkede yaşayan büyük kabilelerin gençlerinin bu direnişten derhal çekilmesini istemiştir. Ayrıca ülkedeki gazeteci ve sosyal sitelerin çıkar grup temsilcileri ile görüşme yapmış taleplerini dinlemeye hazır olduğunu dile getirmiştir. Bununla da yetinmemiş halka birçok konuda vaatler vermiş, ücretlerin artırılmasına dair, siyasi reformları hayata geçireceğini ifade eden konuşmalara yaparak isyanı durdurmaya çalışmıştır(Erdurmaz,2019,27).

2.5.3. Kaddafi'nin oğlu Şeyhülislam, rejimin reformist yüzü

Kaddafi'nin ikinci karısı Sofia Farkask'tan olan oğlu Şeyfülislam 1972 yılında dünyaya gelmiştir. Rejimin değişen yüzü olarak halk karşısına çıkarılmış olan Şeyfülislam, halkla ilişkiler ve diplomatik işler konusunda babasının adına bu sorumlukları yürütmektedir. Babasından sonra yerine geçeceği düşünülen isimdir. Çok iyi bir eğitim almış ve Libya'nın iç dinamikleri noktasında geliştirilmesi gereken yeniliklerin üzerinde durmuş ve ülkenin popülaritesini artıracak adımlar atmıştır. Fakat ülkesi için yerine getirmediği sözler vermesi kendisine olan halk inancını kırmış ve Şeyfülislam'ın çabaları yersiz kalmıştır. Halkın sert tutumu devam ederken gerek

Kaddafi'nin gerekse Şeyfülislam'ın reform konusunda ikna etme çabaları herhangi bir sonuca ulaşmamıştır.

2.6. BM Kararları, ABD ve Avrupa'nın Tutumu

2.6.1. ABD'nin Kaddafi'ye tutumu

ABD ile Libya'nın ilişkileri uzun yıllar sıkıntılı olarak ilerlemiştir. Kaddafi her fırsatta ABD ve Batılı devletlerin sömürgeci tutumlarından kaynaklı onlara uzak bir dış politika izlediğini dile getiren bir lider olmuştur. ABD'nin 1993-2003 yılları arasında Libya'ya karşı uygulamış olduğu yaptırım sorunlu ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Lockerbie Faciası iki devlet arasındaki gerginlikleri artıran en büyük faktördü. Fakat bu olayın çözüme ulaşması 2003'ten sonra Kaddafi rejimi ve ABD arasındaki buzların erimesine sebebiyet vermiştir. Libya'nın zengin petrol yataklarından faydalanmak isteyen ABD, bu ekonomik gücü Avrupa devletlerine kaptırmak istemiyordu. Dolayısıyla *ABD-Libya Yatırım Ortaklığı* kurmuş ve Libya'nın petrol pazarına hücum etmiştir

Ayaklanmaların başlamasının ardından iki ülke arası yeniden açılmaya başlamış ve ABD tek bir devlet olarak hareket etmek yerine NATO ve BM'ye yaklaşmayı tercih etmiştir. ABD, NATO ve BM'nin Libya'da ve diğer Arap ülkelerinde yaşanan bu isyanlar karşısında öncülük etmesini sağlayan isimdir. Ayaklanmaların devam etmesi uluslararası arenayı harekete geçirmiş ve Kaddafi'ye uygulanan yaptırımların yeterli olmayacağı düşünülerek farklı yollar ve çözümler üretilmeye çalışılmıştır (Erdurmaz,2019,s.48).

2.6.2. Avrupa Birliği'nin Kaddafi'ye tutumu

Libya, jeopolitik ve coğrafi konumu bakımından Avrupa devletlerinin sömürgesi altındaydı. Avrupa devletleri ABD'den daha çok bu gücü kullanıyordu. Avrupa devletleri arasında ise Fransa ve İngiltere ile çok daha derin ilişkilere sahipti.

2003 yılında Birleşmiş Milletlerin Libya'ya uyguladığı yaptırımlar kaldırılınca Libya ile İngiltere arasında yeni gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde Libya'nın en fazla petrol ihraç ettiği ülke İngiltere olmuştur ve Londra'da Libya devletine ait yatırım şirketi kurulmuştur. İlişkiler her geçen gün önem kazanmaya başlarken çıkan isyan neticesinde İngiltere ile de ilişkiler bozulmaya başlamıştır(Erdurmaz,2019,49). Yakın ilişkileri olan bir diğer Avrupa ülkesi ise İtalya'dır. 2010 yılına kadar Libya'nın İtalya'daki yatırımları 49 milyar Euro civarındaydı. 2009'da Kaddafi'nin İtalya'yı ziyaret etmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler çok daha iyi bir noktaya taşınmıştır. Ancak 2011'de yaşanan isyan karşısında yenik düşen Kaddafi'nin ölümünden mutluluk duyduğunu dile getiren bir ülke olması da dikkat çekiciydi.

Diğer AB ülkelerinin Arap Baharı sürecinde verdiği tepkiler farklılık göstermiştir. Örneğin Fransa Libya pazarında pay alma yarışında olan ülkelerden biriydi. Fakat bu yarışta İngiltere ve İtalya'nın gerisinde kalıyordu. 2011 yılında Libya'da yaşanan iç savaşta Fransa'nın Libya'ya tepkisi oldukça sert olmuştur (Louati,2011). Avrupa Birliği üyelerinden Polonya'nın bu isyana yaklaşımı şaşkıncı olmuştur. Libya'da çıkan direnişte askeri müdahale kararını desteklemeyen isim olmuştur. AB askeri operasyonunu desteklememiştir. Dolayısıyla AB üyeleri dahi kendi aralarında anlaşmazlıklar yaşamışlardır. Hedefledikleri askeri operasyonu AB kanadıyla yapamayınca NATO'ya muhtaç olmuşlardır. NATO'ya devrolunan operasyon neticesinde havadan bombardıman başlamış ve beş AB üyesi devlet bu operasyona katılmıştır. Bu devletler başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya, Danimarka ve Belçika'dır. Romanya ve Bulgaristan deniz operasyonundan destek vermiştir. Herhangi bir operasyona katılmayan ülkelerde vardır (Madak ve Gençalp,2020,s.8).

2.6.3. BM'nin Libya konusundaki girişimleri

Karmaşık bir hal alan Libya'daki gelişmeler tüm dünyanın tepkisini çekmiştir. Kaddafi'nin tüm tepkilere rağmen geri adım atmayışı isyanı daha da alevlendirdi. Bu nedenle ABD ve Batılı ülkeler bu duruma bir çözüm üretebilmek adına harekete geçmişlerdir. "BM Güvenlik Konseyi 26 Şubat 2011 günü Libya'ya 1970 sayılı kararla ambargo uygulamasını öngördü. Karar, konsey üyesi 15 ülke tarafından oy birliğiyle

alındı”. Bu konsey kararında Kaddafi ve çevresinde olan 16 kişiye seyahat uygulamasını içeriyordu. Ayrıca 6 kişinin de mal varlıklarının durdurulması konusu yer almaktaydı. Mal varlığı dondurulan bu 6 kişi Kaddafi, kızı ve 4 oğludur (Erdurmaz,2019,s.59).

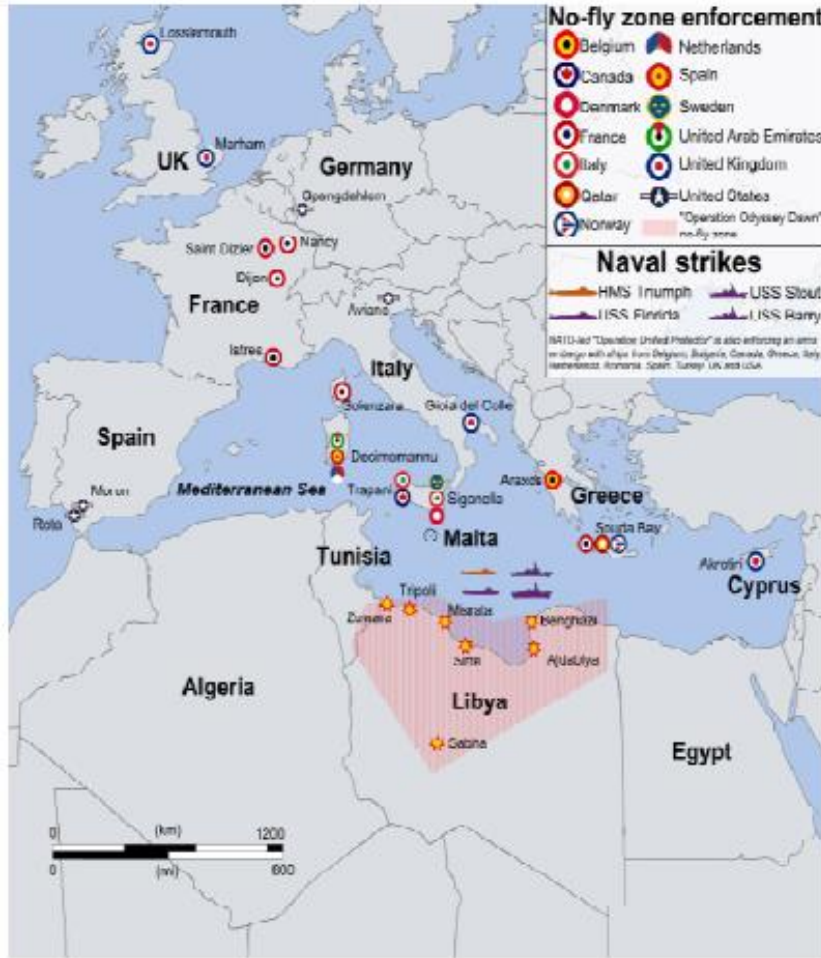
Birleşmiş Milletler 1973 Sayılı Kararı ile uçuşa yasak bölge ilanı ve askeri harekât başlatmıştır. Birleşmiş Milletlerin 5 daimi üyesinden Rusya ve Çin çekimser oy kullanırken diğerleri *acil ateşkes* talep etmiştir. Rusya'nın çekimser oy kullanmasının esas sebebi, “Libya ile Rusya arasındaki teknik askeri işbirliği sebebiyle 2 milyar dolarlık bir kayıp söz konusuydu. Libya demiryollarını inşa etmekte olan, Rus demiryolu şirketi ve diğer şirketlerin kaybı 4 milyar dolar, Libya’da faaliyet göstermekte olan diğer şirketlerin kaybı ise yaklaşık 2 milyar dolar civarındadır. Ortalama kayıp 10 milyar dolar kadardır” (Vladimir,2011). Bu sebeplerden dolayı aralarında farklı ekonomik bir menfi ilişki bulunmaktaydı. Konseyin daimi 5 üyesi dışında farklı üyeleri de mevcuttur. Bunlar arasında Almanya, Brezilya ve Hindistan çekimser kalmış diğer 10 üyesi kabul oyu vermiştir. BM Libya’daki sivillerin güvenliğini sağlamak adına önlemler almış ve 19 Mart 2011 tarihinde koalisyon güçleri saldırıyı başlatmıştır. Bu saldırılarda meşru hedef Kaddafi’dir.

Uçuşa yasak bölge oluşturulmasıyla amaçlanan durum, insani yardım maksatlı yabancı uyruklu vatandaşların ülkeden gönderilmesi dışında tüm uçuşlar durdurulmasıdır. Bunun yanı sıra ülkedeki karışıklıklar neticesinde bir de silah ambargosu uygulanmıştır. Kaddafi rejiminin şiddetli protestolarının önüne geçebilmek ve Libya halkını güvence altına alabilmek adına bunun gibi birçok yaptırım uygulanmıştır.

2.7. NATO’nun Libya’ya Müdahale Gerekçeleri

Birleşmiş Milletlerin kararı gereğince NATO Libya’daki sivilleri oluşabilecek tehditler karşısında korumak için bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirler;

- “Libya’nın kuzeyde belirli bir bölgesini kapsayan hava sahasına yönelik *uçuşa yasak bölge* tesisi
- Kaddafi’ye denizden gelecek silah yardımlarını önlemeye yönelik deniz ambargosu uygulanması
- Sivillerin Kaddafi güçlerinin saldırılarına veya saldırı tehditlerine karşı korunması” şeklinde tedbirler alınmıştır (Erdurmaz,2019,s.91).

Harita 2.2. NATO Harekât Alanı ve Uçuşa Yasak Harekât Alanı

Aslında NATO’nun Libya iç meselesinde ne işi var soruları o dönemde gündemi meşgul eden bir konu haline gelmiştir. Libya’da yaşanan bu gelişmeler NATO’nun güvenlik boyutunda tehdit oluşturabilecek bir boyut taşıdığı için bu konuya müdahale etme gereği duymuştur. Çünkü Libya’nın petrol ihraç ettiği ülkelerin başında İtalya, Fransa ve diğer Avrupa devletleri yer almaktadır. Türkiye’de dahil birçok devletin Libya’da yatırımları mevcuttur. Libya’da hem kendi vatandaşları hem

de diğ er ÷lkelere den gelip burada yatırım maksatlı yaşam süren vatandaşlar Kaddafi direnişleri karşısında tehdit altındaydı. Tüm bu yaşanan olumsuzluklar karşısında dış güçler bu duruma el atma noktasında kararlıydı. İlk başta Türkiye NATO'nun bu duruma karşısından yana değildi. Ancak Fransa ve İngiltere'nin oyunu kuralına oynamak yerine Kaddafi safhalarını bombalamasıyla Türkiye'nin dikkatini çekmiştir. Bunun ardından NATO aracılığı ile bu durumun çözümlenmesini savunmuştur (Çubukçu, 2013,s.118). Fransa ise NATO'nun fiilen aktif rol oynamasını istememiştir.

2.8. Kaddafi Rejimini Devirmek ve Libya'nın Kendi Yönetimini Tesisine Destek İçin Uluslararası Girişimler

2.8.1. Paris zirvesi

19 Mart 2011'de Birleşmiş Milletlerin 1973 sayılı kararı gereğince Libya'daki durumun konuşulması için bir zirve toplantısı yapılması gereğ i duyulmuştur. Bu toplantıya;

- BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon
- İspanya Krallığı Başkanı
- Federal Almanya Cumhuriyeti Şansölyesi
- Kanada Başbakanı
- Katar Başbakanı ve Dışişleri Bakanı
- Yunanistan Cumhuriyeti Başkanı
- Polonya Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanı
- Danimarka Başbakanı
- İtalya Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanı
- Norveç Başbakanı
- Belçika Başbakanı
- Büyük Britanya Birleşik Krallığı Başbakanı
- Hollanda Kraliyeti Başbakanı
- Arap Birliği Genel Sekreteri
- Avrupa Konseyi Başkanı

- Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton
- Irak Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı
- ABD Dışişleri Bakanı
- Ürdün Krallığı Dışişleri Bakanı
- Fas Krallığı Dışişleri Bakanı

Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy tarafından Paris zirvesine davet edilmiştir. Ancak Fransa Türkiye'yi davet etmemiştir. Bunun temel sebebi ise Türkiye'nin Libya'da etkin olacağı düşüncesiyle saf dışı edilmek istenmesidir. (<http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/03/30/turkiye-libyagrubunda>).

Bu zirvede Kaddafi'nin gerek Arap Birliği ve Afrika Birliği gerekse Avrupa Birliği tarafından kınanmış olmasına rağmen sergilediği tutumun yanlış olduğu eleştirilmiş ve tam bir ateşkes talep edilip sivil halkın korunmasının üstlenilmesinin onur verici olduğundan bahsedilmiştir. Libya rejimlerine karşı silah ambargosu, uçuş yasağı, seyahat kısıtlaması, mal varlıklarının dondurulması gibi uygulanan yaptırımları kesinleştirmiştir. Ayrıca 1973 sayılı karar gereğince Güvenlik Konseyi'nin taleplerine uyulmadığı takdirde gerekli eylemlerin yapılmasından çekinilmeyeceği, Libya halkının istediği demokratik ortamın yaratılması için yardım etmeye kararlı oldukları konusu da dile getirilmiştir.

2.8.2. Londra Konferansı ve alınan kararlar

Libya'da Kaddafi'nin direniş güçlerine karşı geri çekilmemesi birçok ülkeyi harekete geçirmiş ve ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton tüm dünya liderlerini Londra Konferansına davet etmiştir. Uluslararası devletlerin bir araya gelerek Kaddafi rejimine olan tavırları yavaş yavaş durumun çözülmesine katkı sağlamıştır. Bu gerçekleşen konferans sonrasında NATO'nun kararlılığı bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Birleşmiş Milletler kararları neticesinde de yüklenilen görevlerin itinayla yapılarak birlik ve beraberliğin sağlanacağı fikri dile getirilmiş ayrıca Kaddafi güçleri karşısında yeni çözümler üretmenin faydalı olacağı konusunun üzerinde durulmuştur. Çünkü Kaddafi karşısında yer alan isyancılar ilk başta elde ettikleri başarıların devamını getirememişlerdir. Bunun sebebi ise askeri eğitimden yoksun olmaları ve

emir komuta zincirini kavrayamamalarıdır. İyi organize olamamaları aslında ortaya çıkan güç durum hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca yeterli oranda silah ve teçhizatların yokluğu da başarısızlığın sebeplerinden biridir (Erdurmaz,2019).

ABD, İngiltere ve Fransa isyanın başladığı ilk sıralarda Libya'ya sivil olarak girmişler ve isyancıların organize edilmeleri ve yetersiz silah ve mühimmat eksikliğinin çok büyük bir sorun olduğu tespitini yapmışlardır. Bu noktada ABD ve İngiltere el altından silah yardımı yapma önerisinde bulunmuş Rusya ve Türkiye bu durumu kabul etmeyerek karşı çıktığını açık bir şekilde ifade etmiştir. Birleşmiş Milletlerin kararları baz alındığında her ne kadar sivil halkı korumaya yönelik tedbirlerin alındığı söylene de aslında tarafların birbirine uyguladığı şiddetin dozunu artırmaktan başka bir işe yaramayacaktı. Türkiye, 7 Nisan 2011 yılında bu duruma çözüm önerisi olarak daha barışçıl öneriler sunmuştur. Bu öneriler arasında demokratik reform ve Kaddafi muhalifleri tarafından kontrol edilebilen bölgelerden Kaddafi güçlerinin çekilmesi vardı. Ayrıca savaştan etkilenenlere insani yardım taşıyacak bir koridor sağlamayı da içeriyordu. Bu öneriler uygulamaya henüz konulamadan Libya'daki olayların şiddeti artmıştır. Tüm bu yaşanan gelişmeler düşünülenin çok daha fazlasıydı. Kaddafi muhaliflerinin baskısı artmaya başladı ve organize olarak geleceğin Libya'sı ile ilgili planlar yapılmaya başlanmıştır.

2.8.3. Libya temas grubu toplantıları

Kaddafi'nin tüm verilen tepkilere rağmen "ölene kadar müdahaleye devam" kararı Kaddafi muhaliflerinin daha iyi organize olarak çözüm arayışı içerisine girmelerinin en büyük nedeni olmuştur.

Temas Grubu'nun amacı, Libya'da Kaddafi yanlıları ve Kaddafi muhalifleri arasında *odak noktası* sağlayabilmektir. Kaddafi'nin yönetimden çekilebilmesi için neler yapılabileceğine dair çözüm önerilerinin değerlendirildiği ve Kaddafi rejimine karşı ne kadar güçlü bir yapılanma oluşturulabileceği konusu ele alınmıştır. İlk oturum Katar Emiri'nin başkanlığında gerçekleştirilmiş olup Ulusal Konsey üyeleri temsil edilirken Kaddafi bu oturumda yer almamıştır. Başlangıçta 20 devletin katıldığı Temas

Grubu Toplantılarına son toplantılarda 40 civarında ülkenin katılımı bu iç savaşa olan ilginin ne kadar geniş bir kitleye yayıldığına göstergesidir.

2.8.4. BM Güvenlik Konseyi'nin 16 Eylül 2011'de aldığı 2009 sayılı karar

16 Eylül 2011 tarihinde yapılan toplantıda daha önce 1970 sayılı ve 1973 sayılı kararda değişiklik ve düzenlemeler yapılmasına karar verilmiştir. Libya'nın bağımsızlığını, ulusal birlik ve beraberliğini ve toprak bütünlüğünü kapsayan bu kararda

- “İlk aşamada üç aylık bir dönem için kamu düzeninin tesisi, ülkede kapsamlı siyasi diyalogun başlatılması, insan haklarının korunması ve ekonomik kalkınma sürecine destek olmak amacıyla bir BM Destek Misyonu konuşlandırılması öngörülmekte
- Libya'ya yönelik silah ambargosu muhafaza edilmekte, Libya'ya ait yurt dışındaki mal varlıklarına yönelik kısıtlamalara esneklikler getirilmekte
- NATO'nun gözetiminde sivillerin korunması amacıyla sürdürülmekte olan uçuşa yasak bölge uygulamasının koşullar elverene kadar muhafaza edilmesi öngörülmekte
- Libya'da sicile kayıtlı hava araçları için getirilmiş uçuş yasaklarının kaldırılmasına hükmedilmektedir”(Erdurmaz,2019,s. 127).

2.9. Kaddafi'nin Ölümü ve Kaddafi Sonrası Libya

Kaddafi'nin yaşanan bu çatışma neticesinden ısrarla iktidarı bırakmayacağını dile getirmesinin ardından birçok uluslararası kuruluş iş başına geçmiş sivil halkı katleden Kaddafi'nin önüne geçmek için önlemler alıyordu. NATO tüm devletler adına hareket ederek kritik hedeflere yönelik bir hava bombardımanı başlatmıştır. Bu şiddetin artmasının hemen akabinde Ağustos ayında Kaddafi muhalifleri Trablus şehrine girmiş ve burayı işgal etmiştir. Trablus'un ele geçirilmesi demek Kaddafi'nin yıkılması demektir. Savaşın odak noktası Trablus'tu. Buranın işgali Kaddafi'nin ele geçirilmesini sağlamıştır (Campbell, 2013,s.161).

Kaddafi'nin 20 Ekim 2011 tarihinde doğduğu yer olan Sirte'den kaçarken NATO'nun hava saldırısına uğramasının ardından muhalifler tarafından ele geçirilmiştir. Trajik bir biçimde linç edilen Kaddafi oracıkta öldürülmüştür. Halkın kini nefreti o kadar büyüktür ki Sened Sadık Ureybi adında bir genç Kaddafi'yi öldürdüğünü söylemiş ve açıklamalarda bulunmuştur. 1989 yılında Bingazi'de dünyaya gelen Ureybi, yoksulluk içinde büyümesi ve babasının hastalığı sebebiyle okuyamadığını bu sebepten dolayı Kaddafi'den nefret ettiğini dile getirmiştir. “Bu nefreti anlayabilmeniz için Libyalı olmanız gerekir” sözleriyle dikkat çekmiştir. NATO'nun hava bombardımanında etkisiyle köşeye sıkışan Kaddafi'yi Ureybe Sirte'nin el Hadra mahallesinde görmüş ve onu yakaladığında güçlü bir tokat ile tepkisini ve nefretini göstermiştir. Akabinde Kaddafi “sen benim oğlumsun ben de senin baban yerindeyim” cümlesini söylemesine karşın öfkesi dinmeyen Ureybe Kaddafi'nin ellerini bağlayarak arabanın kaputunun üzerine koymuştur. Buradan çıkıp bir an önce Bingazi'ye götürmek istemiştir. Fakat muhalifler arasından bir grup Kaddafi'yi Bingazi yerine Misrata'ya götürmek istemesinin ardından Ureybe silahıyla Kaddafi'yi öldürmüştür. Ayrıca Ureybe Kaddafi'yi amcalarından birini idam etmekle suçlamış ve öcünü aldığını ifade etmiştir (http://www.ydh.com.tr/HD9414_kaddafininkatilinindiliylecinayetinayrintilari.html.)

Kaddafi çok uzun yıllar boyunca halka dini ve siyasi baskı yapmıştır. Hiçbir sivil halkın gözünün yaşına bakılmaksızın katledilmiş ve bu kadar yer altı kaynaklarına sahip olan bir ülke olarak bu ekonomik gelirden halkın tamamının istifade edememesi Kaddafi'ye olan kini daha da artırmıştır. Ayrıca Kaddafi'nin oğlunun İsviçre'de düzenlenen bir gecede bir şarkıcıya beş milyon dolar verdiği bilinmektedir. Özellikle Libya'nın doğusunda kalan kısım gözden çıkarılmış ve yoksulluk sefalet içinde yaşarken Kaddafi ve ailesinin bu savurgan ve ayrımcı tavırları neticesinde Libya tarihi Kaddafi'nin ölümüne kadar giden bir sürece şahit olmuştur. (<http://www.stuff.co.nz/world/africa/4740913/Inside-the-world-of-Gaddafis-son-Saadi>).

Libya'da iç savaşın 2011 yılında başlamasından itibaren ABD'den Mısır'a Rusya'dan İtalya'ya birçok ülke ülkedeki krize doğrudan ya da dolaylı olarak dâhil olmuşlardır. Libya 9 yıllık süre zarfında da yine bu ülkelerin etkisiyle şekillenmiş ve

bugünkü halini almıştır. Seçim sandıklarının kurulması Hafter'in yeniden ortaya çıkması gibi birçok etmek ortaya çıkmıştır. Kaddafi'yi esas deviren güç NATO harekâtı olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Kaddafi'nin 20 Ekim 2011 tarihinde katledilmesinden sonra Haziran 2012 yılında Libya'da ilk demokratik seçimler yapılmıştır. Bu seçimler sonucunda kısmen başarılı olunmuş ve %60 oranında bir kitlenin katılımıyla daha barışçıl ve adil bir seçim olarak nitelendirilen bu seçimde Ulusal Geçiş Konseyinden Genel Ulusal Kongre'ye (GUK) geçiş sağlanmıştır. Ancak İslami grupların bu seçimde istedikleri oranda destek alamamış olması ve meclisin 80 koltuğunun arasında yalnızca 19 koltuğa sahip olmaları İslami grupların tepkisini çekmiştir. Sorun yaratmaları sebebiyle de siyasi sürecin dışında tutulmuşlardır. Kaddafi rejiminin yıkılmasının ardından kurulan yeni düzen ve yeni hükümet barışın ve istikrarın sağlanması adına birçok zorlukla baş etmek zorunda kalmıştır. Çünkü çok iyi bir ordu güçlü bir donanma ya da adil bir yönetim devrederek gitmemiştir. Kaddafi'den kalan en büyük sorunlardan biri ordunun ülke içinde dahi güvenliği sağlayacak otoriteye güce sahip olmamalarıydı. Kaddafi ülkenin başına geldiğinde kendisi asker kökenli bir bürokrat olduğu için kendisine yapılabilecek herhangi bir askeri darbe girişiminin önüne geçebilmek adına güçlü bir ordunun gelişimini sağlamamıştır. Geçici Ulusal Kurul'un milisleri de askerleri topluma entegre etme noktasında başarılı olamamıştır. Ayrıca terör örgütleriyle bağlantısı olan İslami gruplar bu durumdan faydalanmak istemiş ve bazı bölgelerde etkin rol oynamışlardır. Yaşanan bu kargaşa döneminde işsizlik oranının fazla olması milislere katılım noktasında artış sağlamıştır. Bu nedenle ülke sürekli seferberlik halinde varlığını devam ettirmeye çalışmaktadır.

Kaddafi sonrası Libya, bir bütün içinde organize olma ve devlet yapısını koruma gayretleri sonuçsuz kalmıştır. Bu dönemde farklı farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Kaddafi yanlıları ve Kaddafi muhalifleri arasında olmuştur (Erdağ, 2017,s. 33). Çünkü Kaddafi'nin kurduğu yönetim otoriter bir yapıya sahipti ve gidişinin ardından oluşan bu otorite boşluğunu doldurmaya çalışan grupların yarış içerisine girmesi oldukça normal bir durumdu. Etnik gruplar arasındaki çatışmalar Kaddafi sonrası daha büyük bir şiddet eğilimiyle hareket etmişlerdir. Geçici Ulusal Konsey Libya'da otoriteyi ve düzeni sağlayamamış ve çatışma ortamının önüne geçememiştir.

Devrimci gruplar ve milisler kendi kökenlerini devletin ulusal çıkarlarının da ötesinde görmüşlerdir. Bunun gibi birçok sebepten ötürü Libya merkezi yapısı güçlü, adil, düzenli bir devlet mekanizmasını henüz oluşturamamıştır.

İslami gruplar siyasal düzende etkin rol oynamak için çaba göstermişlerdir. Fakat İslami oluşumlara uzak duran kesimler ile aralarında fikir ayrılığının var oluşu bütünleşmeyi sekteye uğratan konulardan biri olmuştur. Ayrıca 2013 yılında kabul edilen yasa kutuplaşmayı daha da artırmıştır. Bu yasa gereğince devlet kurumlarının ve yasama unsurlarının İslam Hukukuna göre düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu yasa İslam hukukuna karşı çıkan kesimler tarafından kabul görmemiştir. Bu fikir ayrılığı ise ülkenin iki parlamentolu yapısının kemiğini oluşturma noktasında en önemli ayrımlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Eriksson, 2016,s. 821). İslamcılar ve Milletçiler arasında çıkan bu fikir ayrılıkları bir süre sonra mücadeleye dönüşmüştür.

Kaddafi'nin bir zamanlar yakın ilişkisi bulunan ve daha sonra ABD'ye sürgün edilen Tümgeneral Halife Hafter, Libya'da çıkan ayaklanmada üst görev üstlenmiş ve ülkesine dönmüştür. 2014 yılında ise ülkede yaşanan çatışmalar farklı bir boyut kazanmış ve Halife Hafter *Libya'nın İtibarı* adını verdiği operasyonu başlatmıştır. Elbette bu operasyon fikir ayrılığı yaşadığı İslami gruplara karşı olmuştur. Hafter güçleri ve müttefik aşiretler bu operasyon neticesinde Trablus'a girmişlerdir (Eriksson, 2016,s. 821). Hafter'in bu girişimine karşılık Trablus'ta *Libya Şafağı* adlı bir koalisyon grubu oluşmuş ve Hafter'e karşı çıkmışlardır. Bu arada Mayıs 2014 yılında Hafter'in ortaya çıkışını ve hızla ilerlemesini sağlayan ve destek veren devletler Fransa, Mısır, BAE ve Rusya'dır. Libya şuan iki kanada ayrılmış durumdadır. Fayez El Sarraj Başkanlığındaki Ulusal Mutakabat Hükümeti ve Halife Hafter başkanlığındaki Temsilciler Meclisidir. Ulusal Mutakabat Hükümeti (UMH)'nin merkezi Tarblus iken Temsilciler Meclisi'nin merkezi Tobruk'tur. Libya'da bu iki rakip yönetim iktidara sahip olma uğruna hala mücadeleye devam etmektedir (Yaycı, 2019,s.47-48).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

3.1. Sonuç

Libya halkının temelini uzun yıllar sosyal örgütler ve kabileler oluşturmuştur. Kabileler genellikle tek bir coğrafi bölgede yoğunlaşmakla birlikte kabile üyeleri birbirlerine oldukça güçlü bir sadakat duygusu ile bağlıdırlar. Ayrımcılığı reddeden kabileler arasında hoşgörü ve ılımlılık oldukça önemli olgulardır. Büyük kabileler toplumsal hayatta etkin rol oynamıştır. Bu tarz yapılanmaların olduğu yerlerde iç karışıklık çıkarmak olası bir durumdur. Kaddafi yönetimi ele geçirdikten sonra Libya'da varlığını sürdüren kendisine destek veren büyük kabilelere yakın durmuş ve politik gücünü artırmak için muhalif kabileleri zayıflatmıştır. Kaddafi yanlısı kabileleri desteklemesi ülke içerisinde adaletsizliğin ve eşitsizliğin artmasında etkili olmuştur. Kral İdris yönetimini ele geçiren Kaddafi, Kral İdris yanlısı kabileleri ve Libya'nın doğu bölgesini petrolden mahrum bırakmıştır. Kabilelere arası düşmanlık bu sayede artmış ve ülkede refah ortamı tam anlamıyla hiçbir dönem sağlanamamıştır.

Kaddafi mevcut politik sistemini benimsemek yerine kendine özgü bir politik sistem geliştirmiş İslam ve Sosyalizm gibi iki ideolojinin sentezinden ortaya çıkan Yeşil Kitap'ı yazmıştır. Bu kitap doğrultusunda gerek ekonomiyi gerek toplumu devlet kontrolü altına almayı hedeflemiştir. Bunun öncesinde Zawara Beyanı kapsamında Kaddafi muhalifleri (aydınlar, yazarlar, gazeteciler) tutuklanmış ve siyasi parti faaliyetlerine kısıtlamalar getirilmiştir. Bu durum ise kendi fikirlerini özgürce dile getiremeyen muhalif grupların ayaklanmasına sebep olmuştur. İslami muhaliflerden kurtulmak isteyen Kaddafi, bu muhalif gruplar arasında Sünni- Selefi düşmanlığı yaratarak kendisi aradan çıkmayı başarmıştır.

Muammer Kaddafi, yönetimi ele geçirdiği ilk yıllarda ülkesinin refahını düşünen bir görüntü çizmiş ve halkın güvenini kazanmayı amaç edinmiştir. İlerleyen zamanlarda megaloman ve despotik bir liderliğe doğru yönelim göstermesi onu sona doğru yaklaştıran adımları olmuştur. Bu kadar çok yer altı kaynaklarına sahip bir ülke

iken halkın bu zenginlikten istifade edememesi iç savaşın çıkmasının temelinde yatan ana sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Libya’da yaşanan bu iç savaşın Batılı güçler tarafından bastırılmak istenmesinin masumane sebebi insan haklarının Kaddafi tarafından çiğnenmesinin önüne geçilmesi gibi görünse de temel sebep elbette Batı güçlerinin ekonomik çıkarlarıdır.

Terör örgütlerine finansal destek sağlayan Kaddafi uluslararası boyutta ciddi anlamda itibarını kaybetmiş ve Batılı devletlerin birtakım ambargo ve ekonomik yaptırım uygulamıştır. Libya’nın en büyük gelir kaynağı petrol rezervleri olduğu için yaptırımlar Libya ekonomisini oldukça zor duruma sokmuş ve Libya’da iç karışıklığın artmasına sebep olmuştur. Kaddafi, Batılı devletler ve ABD ile uzun yıllar ılımlı politik ilişkiler içerisinde girmemiştir. Ancak 2003 yılında Libya’ya uygulanan yaptırımların kaldırılmasıyla birlikte Kaddafi ABD ve Batılı devletlerle daha ılımlı bir dış politika izleyerek kendine güvence altına almak istemiştir. Fakat Libya’da rezervleri bulunan ABD ve Batılı güçler, uzay gemilerinde kullanılan tatlı petrolü bu ülkelerin kontrolü dışında millileştirmek isteyen Kaddafi’nin ipini çekmek için fırsat kollamışlardır. Ayrıca Kaddafi’nin Libya adına inisiyatif olarak Batılı devletler dahil edilmeksizin *Afrika Para Fonu* gibi kurumların kurulması da Batı’da ciddi gelir kaybına sebep olduğu için Kaddafi’ye olan tepkileri çok daha fazla artmıştır. Batılı liderler Fransa ve İtalya ziyaretinin ardından dostluk mesajları verirken bir taraftan Kaddafi’nin yok olması için zaman ve mekân kolluyorlardı. 2011 yılında yaşanan kargaşalarla Batılı güçler tamda istediği ortamı elde etmişlerdir. Ekonomik yolsuzlukların süregeldiği zaman diliminde ayaklanan Libya halkı, Arap Baharının da etkisinde kalarak Kaddafi’yi yönetimden indirme arayışına girmişlerdir. Protestolar düzenlenmiş ve Kaddafi’yi devirmek için halk sokaklara dökülmüştür. Dolayısıyla Libya’daki kargaşalar her geçen gün daha büyük siyasi önem kazanmıştır. Bu iç savaş neticesinde Kaddafi halk tarafından öldürülmüş ve Libya Geçici Hükümeti’nin Kaddafi’nin ölümünü resmen ilan etmesiyle birlikte Batılı devletler Libya’da despotizm devrinin sonunun geldiğini açıklamışlardır.

Tüm bu bilgilerden yola çıkarak Arap Baharının yansıması diğer ülkelere nazaran Libya’da oldukça fırtınalı geçmiştir. Gerek ülkenin kendi halkı içerisinde çözüme ulaştırılamayan sebepler, adaletsizlikler, yolsuzluklar, eşitsizlik gibi birçok

sebebin varlığı gerekse Kaddafi'den hincını almak isteyen ve ekonomik çıkarları olan Batılı devletlerin baskısı Kaddafi'nin yıkılmasının temel sebepleridir. Batı meşru bir zemin oluşturmak adına Birleşmiş Milletlerin *Koruma Yükümlülüğünün* altına sığınarak Kaddafi'ye baskı uygulayabilmiştir. Tüm bu çabalar başarıyla sonuçlanmış ve Kaddafi rejiminin sonu gelmiştir. Çalışmada yer alan hipotezlerin doğrulandığı tespit edilmiştir.

3.2. Öneriler

Libya'da yaşanan bu iç savaşın bitmesi adına birkaç öneride bulunulabilir:

Suriye için Rusya ve Türkiye'nin garantörlüğünde oluşturulan *Güvenli Bölge* gibi bir yapılanma Libya içinde gerçekleştirilebilir. Bunu yaparken en çok dikkat edilmesi gerek şey Libya üzerinde söz sahibi olabilecek potansiyele sahip ülkeler garantör olmalı ve iş birliği yapılmalıdır.

Libya üzerinde etkin olabilecek ülkelerin önderliğinde Libya'da düzenli bir ordu oluşturulabilir.

Libya eskiden olduğu gibi eyaletlere ayrılabilir. Daha önceki yıllarda Berberiler Fizan bölgesinde, Demokratlar Sirenayka bölgesinde ve İslami gruplar ise Trablus bölgesinde etkin rol oynamaktaydı. Yine üçlü eyalet sistemine geçilerek herhangi bir çatışma yaşanmasının önüne geçilebilir. Bu eyaletler arasında çıkabilecek sorunlara karşı bir uzlaşi imzalanmalı ve ulusal komisyonlar kurulmalıdır.

KAYNAKÇA

Akgül, Ö.(2011). Libya’da İç Savaşa Dış Müdahale: Avrupa Birliği Devrimin Neresinde? *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:36, Ankara.

Akın, K. (1981). *Libya ve Kaddafi*. İstanbul: Hisarbank Kültür Yayınları.

Alexander, Y.(2006). Counterterrorism Strategies: Successes and Failures of Six Nations, Potomac Books, Inc., Washington.

Anderson, L.(1986).Religion and State in Libya: The Politics of Identity”, *Annals of the American academy of Political and Social Science*, 1986/483 (1), pp.61-72.

Ataöv, T. (2020). Ömer Muhtar’dan Kaddafi’ye Libya’da Ulusal Kuruluş Hareketi. (1. Baskı). İstanbul: İleri Yayınları.

Aydın, M.Ş. (2014). Arap Baharı ve Mısır’da Yansımaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Baltalı, M.E. (2019). Libya’da Kaddafi Dönemi: Yönetim Tarzı ve Yarattığı Sorunlar.(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Malatya.

Bender, J.G.; Coleman, J.S.; Sklar, R.L.(1985). African Crisis Areas and U.S. Foreign Policy, University of California Press, California.

Berry, L., (1989), Historical Setting, Libya: A Country Study, *Area Handbook Series*, <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a286234.pdf>, (06.07.2019).

Break, M., (1988), The Ancient History Of Libya, Dar Al-Huda Press, Libya.

Caner, C.(2018). Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*. Sayı 6, Haziran, ISSN: 2602-215X.

Cantürk,C., Betül,Ş.(2018). Devrimler, Kaos Ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel Ve Yapısal Bir Analiz. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2018/3 (6), ss.45-70.

Ceviz, N.(2011). Libya'nın Tarihine Kısa Bir Bakış. *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, S:27, Ankara, s. 82.

Chivvis, C. S., & Martini, J., (2014), Libya After Qaddafi: Lessons and Implications for the Future, RAND Cooperation, California, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR500/RR577/RAND_RR577.pdf.

Cresti, F., (2017), Colonialism and the Modern State in Libya: a Difficult Legacy, Edited by Arturo Varvelli, State-Building in Libya: Integrating Diversities, Traditions and Citizenship, ResetDoc Press, Roma.

Çakmak,C., Yetim,M., Çolak,F.G. (2011). Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye. İstanbul: Bilgesam.

Çetinkaya, Y.D. (2016). Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm.(2. Baskı).İstanbul: İletişim Yayınları.

Çubukçu, M. (2013). Yıkılsın Bu Düzen! Arap Ayaklanmaları ve Sonrası.(2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Daban, C., (2017), Dekolonizasyon Süreci ve Sonrası Afrika. İstanbul:Açılım Yayınları.

Davis, B.L.(1990). Qaddafi, Terrorism, And The Origins Of The U.S. Attack On Libya, Geenwood Publishing Group, New York.

Davis, B.L.(1990). Qaddafi, Terrorism, And The Origins Of The U.S. Attack On Libya, Geenwood Publishing Group, New York.

Dhont, F.(2012). "The Historical Figure of Omar Al-mukhtar and Islamic Martyrdom in Indonesia", *Al-Jami'ah Journal of Islamic Studies*, 2012/50 (1), pp.75-96.

Doğan, G., Durgun, B.(2012). Arap Baharı Ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012/1 (15), ss.61-90.

Doğan,G.,Durgun,B. (2012). Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:15.

Elmangoush, N.(2015). Customary Practice and Rstorative Justice in Libya: A Hybrid Approach, *The United States Institute of Peace*, Special Report 374, Washington, 2015, <https://www.usip.org/sites/default/files/SR374-Customary-Practice-andRestorative-Justice-in-Libya-A-Hybrid-Approach.pdf>, (06.07.2020).

Erdurmaz, S. (2011). Libya Arap Baharının Solan Yüzü. Ankara: Barikan Yayınevi.

Eriksson, M.(2016). A Fratricidal Libya: Making sense of a conflict complex, *Journal of Small Wars & Insurgencies*.

Faroog,S., Bukhari,S., Ahmed,B.(2017). Arab Spring and The Theory of Relative Deprivation. *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 8, No. 1; January. s.128.

Göngen, M.A.(2014). Arap Baharı Karşısında ABD'nin Tutumu. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, Aralık, ss.1-18.

Hagger, N.(2009). The Libyan Revolution: It's Origins and Legacy a Memoir and Assessment, O Books, Hampshire.

Hamilton, Richard F. & Herwig Holger H. (2003), "World Wars: Definition and Causes", (ed.) Richard F. Hamilton and Holger H. Herwig, *The Origins of World War I*, Cambridge University Press, United Kingdom.

<http://www.amsneyty.org/en/news-and-updates/Libyan-writer-detained-following-protest-call-2011-02-08> (Erişim Tarihi: 11.10.2020)

<http://www.birlesmismarkalar.org.tr/uploads/Libya.pdf> (Erişim Tarihi: 08.12.2020).

<http://www.stuff.co.nz/world/africa/4740913/Inside-the-world-of-Gaddafis-son-Saadi> (Erişim Tarihi: 21.12.2020).

http://www.ydh.com.tr/HD9414_kaddafinin-katilinin-diliylecinayetin-ayrintilari.html. (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

<https://arabmillennial.net/2020.05.08/libya-and-egypts-unique-relationship/> (Erişim Tarihi: 09.08.2020)

<https://www.haberturk.com/haber/haber/994716-trablusgarp-savasi> (Erişim Tarihi: 01.11.2020).

<https://www.omicsonline.org/open-access/a-review-of-libyans-economy-structuralchanges-and-development-patterns-2151-6219-4-083.php?aid=21860> (Erişim Tarihi: 23.11.2020)

<https://www.thoughtco.com/definition-of-the-arab-spring-2353029>. (Erişim Tarihi: 05.12.2020).

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/ulke-profil-i-libya-449575.html> (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

Ibish, H. (2011). The Bahrain Uprising: Towards Confrontation or Accommodation? *A Henry Jackson Society Strategic Briefing*, November. p. 4.

Ishay, M.(2017). The Spring of Arab Nations? Paths Toward Democratic Transition. *Philosophy and Social Criticism*. Vol: 39, No: 4-5. s.375.

Koraltan, F.H.(2016). Bir Devrim Süreci: Arap Baharı. FMV Işık Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi. Yeni Ortadoğu: Toplum Siyaset ve Ekonomi Konferansı: İstanbul.

Kütük, D. (2011). Libya'daki Gelişmelerin Ortadoğu ve Dünya Politikasına Etkileri, Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/ortadogu/1832> s. 13, erişim: 25.05.2020.

Libya Ülke Raporu(2012). <http://www.birlesmismarkalar.org.tr/uploads/Libya.pdf>

Madak,Ö.,Gençalp, E. (2020). 2011 Libya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Askeri Müdahale Girişimi. Journal of Yasar University, 2020, Special Issue on 3rd International EUREFE Congress, 1-20.

Mahmoud, N., (1999), Geography of Libya, Dar Al-Mansour, Burka.

Manfreda, P.(2018). “What Is The Arab Spring?”, 07 February, <https://www.thoughtco.com/definition-of-the-arab-spring-2353029>.

Mangan, F., Christina M.(2014). “Security and Justice in Postrevolution Libya: Where to Turn?”, *The United States Institute of Peace*, 2014 (100), https://www.usip.org/sites/default/files/PW100.Security_and_Justice_in_PostRevolution_Libya.pdf , (06.07.2020).

Matar, K.I. ve Thabit, R.W.(2004). Lockerbie and Libya: A Study in Intenational Relations, McFarland, North Carolina.

Meltz,D. (2016). Civil Society in the Arab Spring: Tunisia, Egypt and Libya, (Thesis). *Boulder: Dept. of Political Science, University of Colorado*, 29 March. s.23.

Metz, H. C., (2004), Libya, Kissenger Publications, Montana.

Ogbonnaya, U.M.(2013). “Arab Spring in Tunisia, Egypt and Libya: A Comparative Analysis of Causes and Determinants”, *Alternatives Turkish Journal Of International Realitions*, Vol 12, No 3, Fall 2013, p.16.

Olıvıeri, E., (2011), Libya Before and After Gaddafi: An International Law Analysis, *Universita Ca'Foscari Venezia*, Lisans Tezi, Venedik.

Özdemir, Ç.(2012). Doğu ve Arap Baharı Ortadoğu Ve Arap Baharı Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Model Olabilir mi?. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Dumlupınar Üniversitesi: Kütahya*.

Öztürkler, H.(2012). Libya Ekonomisinin Genel Özellikleri. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. Mart, cilt 4, sayı 39.

Plachta, M., (2001), "The Lockerbie Case: The role of the security council in Enforcing the Principle Aut Dedere Aut Judicare", Eorupan Journal of Internatiional Law, 2012/12 (1), pp.125-140

Qaddafi, M.A.(1979). The Green Book. <http://libya360.wordpress.com/2020/10/12/the-green-book-by-muammar-al-gaddafi/> (Erişim Tarihi: 10.12.2020)

Reich, B.(1990). Political Leaders of The Contemporary Middle East and North Africa, Greenwood Press, Inc., Connecticut.

Reich, B.(1990). Political Leaders of The Contemporary Middle East and North Africa, Greenwood Press, Inc., Connecticut, 1990.

Revolt C.(2011). Reasons the Masses Seek to Overthrow the Rulers of the Middle East", 25 March, 2011, <http://outernationalist.net/>

Robbers, G.(2007). Encyclopedia of World Constitutions, Facts on File Inc., New York.

Senir, H.(2019). Arap Baharının Kadın Haklarına Etkisi, Tunus, Mısır, Libya Örnekleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi: Bursa.

Senir,H.(2019).Arap Baharının Kadın Haklarına Etkisi: Tunus, Mısır, Libya Örnekleri.(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi: Bursa.

Sezgin, T. (2011). Libya Ülke Raporu. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık. Dış TicaretMüsteşarlığı,http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Libya_ulke_raporu_2011.pdf, Ankara, , s. 3, erişim: 24.05.2020.

Silke, A.(2003). Terrorists, Victims and Societiy: Psychological Perspectives on Terrorism and its Consequences, Wiley, New York.

Taşdemir, F.(2006). Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi. Ankara: Uşak Yayınları.

Taşpınar, M. (2019). Arap Baharı ve Etkileri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi: İstanbul.

Teletar, G.(2012). Değerler ve Çıkarlar İkileminde ABD'nin Arap Baharı'na Yönelik Politikası. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*. Cilt 8, Sayı 29, s.67.

Vanderwalle, D.J.(2006). A History of Modern Libya Cambridge University Press, Cambridge.

Veysel, A.(2011). Libya İç Savaşı: Kabileler Arası İktidar Mücadelesi. *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:27, Ankara.

Vogler, R.(2005). A World View Of Criminal Justice, Ashgate Publishing Limited, Aldershot Hampshire.

Weber, R. P., (1990), Basic Content Analysis (2nd ed.), Sage Publications, London.

Yaycı, C. (2019). Libya Türkiye'nin Denizden Komşusudur. (3. Baskı). İstanbul: Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları.

TURNİTİN RAPORU

tez

ORJİNALLİK RAPORU

%**6**

BENZERLİK ENDEKSİ

%**5**

İNTERNET KAYNAKLARI

%**0**

YAYINLAR

%**2**

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	sosyalbilimler.sdu.edu.tr İnternet Kaynağı	% 1
2	Submitted to Atılım University Öğrenci Ödevi	% 1
3	foreignpolicy.org.tr İnternet Kaynağı	% 1
4	dergipark.org.tr İnternet Kaynağı	<% 1
5	izto.org.tr İnternet Kaynağı	<% 1
6	qdoc.tips İnternet Kaynağı	<% 1
7	Submitted to Selçuk Üniversitesi Öğrenci Ödevi	<% 1
8	www.turkcebilgi.com İnternet Kaynağı	<% 1
9	Submitted to Hacettepe University Öğrenci Ödevi	<% 1

10	Submitted to Canakkale Onsekiz Mart University Öğrenci Ödevi	<% 1
11	www.een.kso.org.tr İnternet Kaynağı	<% 1
12	adudspace.adu.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1
13	Submitted to Marmara University Öğrenci Ödevi	<% 1
14	www.researchgate.net İnternet Kaynağı	<% 1
15	Submitted to Bahcesehir University Öğrenci Ödevi	<% 1
16	paperity.org İnternet Kaynağı	<% 1
17	Submitted to Eskisehir Osmangazi University Öğrenci Ödevi	<% 1
18	zombiedoc.com İnternet Kaynağı	<% 1
19	Submitted to The Scientific & Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) Öğrenci Ödevi	<% 1
20	Submitted to Akdeniz University Öğrenci Ödevi	<% 1

21	openaccess.hacettepe.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1
22	dspace.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
23	mafiadoc.com İnternet Kaynağı	<% 1
24	jonturk.com İnternet Kaynağı	<% 1
25	docplayer.biz.tr İnternet Kaynağı	<% 1
26	www.tuicakademi.org İnternet Kaynağı	<% 1
27	www.sadikcan.com İnternet Kaynağı	<% 1
28	fr.dbpedia.org İnternet Kaynağı	<% 1
29	dspace.marmara.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
30	www.jasstudies.com İnternet Kaynağı	<% 1
31	"Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice", Springer Science and Business Media LLC, 2014 Yayın	<% 1

Alıntılarını çıkart

üzerinde

Eşleşmeleri çıkar

Kapat

Bibliyografyayı Çıkart

üzerinde

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Hafed Elfallah

Doğum Yeri ve Tarihi

Öğrenim Durumu

Derece	Alan	Üniversite	Yılı
Lisans	Hukuk Bilimi	Bingazi Üniversitesi	2006-2010
Yüksek Lisans	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	Atılım Üniversitesi	2017-2020

İş Deneyimi

Çalıştığı Yer	Görev	Yıl
Savunma Bakanlığı	Hukuk Danışmanı	2011-2013
Cumhurbaşkanlığı	Hukuk Danışmanı	2014-2015

Yabancı Diller: İngilizce, Arapça, Türkçe

Mail Adresi :

Telefon :

Tarih :...../...../.....